

Συνεπὲς τοῖς ἐκκαρπιαστικῇ κορυφῇ τῆς
ὁδοῦ 1. x. ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ 6' 14-22.

Ἡ αὐτὴ δὲ ἐκτὸς τῆς δὲ τῆς
ἀναμνηστικῆς: ὡς ὅτι τῶν παρὰ τῆς
μαρτυρίας ἐκ ἐκδοτικῆς τοῦ παρὰ τῆς ἀναμνηστικῆς
ἐκ τῆς ἐκτὸς ἐκ τῆς μηχανῆς τοῦ τοῦ τοῦ
ἐκτὸς ἐκτὸς, ἐκτὸς ἐκτὸς τῆς τῆς
ἐκτὸς ἐκτὸς ἡ δὲ τῆς ἐκτὸς τῆς
ἐκτὸς ἐκτὸς ἡ δὲ τῆς ἐκτὸς τῆς.

Ἡ δὲ αὐτὴ ἡ δὲ τῆς τῆς, τῆς τῆς, τῆς τῆς
τῆς τῆς, τῆς τῆς, τῆς τῆς, τῆς τῆς.

Ἡ δὲ αὐτὴ ἡ δὲ τῆς τῆς, τῆς τῆς, τῆς τῆς.

διάμετρον ἔχοντος. Ἐν τῇ κατασκευῇ δὲ τῶν θόλων εἰς δύο τινὰ κυρίως οἱ ἀρχιτέκτονες¹ προσεῖχον, τὸ μὲν ὅπως οὗτοι ὡς οἶδόν τε ἐλαφροὶ καὶ οἶονεῖ ἀπ' οὐρανοῦ ἐξημμένονι σφαιροειδῶς ὑπεράνω τῆς στέγης τοῦ Ναοῦ ἀνίπτανται², τὸ δὲ ὅπως οὗτοι, σύμβολον τοῦ οὐρανοῦ³ καὶ τοῦ θριάμβου⁴ τοῦ νέου θρησκευματος ὑπάρχοντες, ἐκ παντὸς τρόπου, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ σκοτεινοῦ τοῦ λοιποῦ οἰκοδομήματος, λαμπροὶ καὶ φεγγοβόλοι ὦσι⁵. Ὁ Ναὸς οὗτος τῆς ἁγίας Σοφίας ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ δημιουργεῖ σχολὴν νέαν, καὶ ἀρχιτεκτονικὸν ῥυθμὸν ὅλως νέον, ὅστις ἀπὸ τῆς πόλεως τοῦ Βυζαντίου, ἐν ἣ τὸ τελειότατον ἀρχιτεκτονικὸν οἰκοδόμημα τοῦ ῥυθμοῦ τούτου ἡγέρθη, καὶ ὁ ῥυθμὸς οὗτος Βυζαντιανὸς ῥυθμὸς ὑπὸ πάντων ἐκλήθη⁶.

¹ Τούτους ὁ Προκόπιος καλεῖ «μηχανοποιούς» καὶ «σοφούς». Περὶ κτισμ. Α. σ. 176, 6· σ. 177, 18· σ. 180, 3, 12· σ. 175, 11· τὴν δὲ ἀρχιτεκτονικὴν, «σοφίαν μηχανικὴν», ἀεὶ σοφίᾳ τῇ καλουμένῃ μηχανικῇ». Α. σ. 174, 2· πρβλ. καὶ Κωδ. Περὶ τῆς ἁγ. Σοφίας, σ. 175, 18, ἔνθα τοὺς ἀρχιτέκτονας καλεῖ «μαΐστορας μηχανικούς.»

² Οὕτω περὶ τοῦ θόλου τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας ἀναφέρει ἡμῖν ὁ Προκόπιος· αὐτοῦτο δὲ τοῦ κυκλοτεροῦς παμμεγέθους πανεστηχυῖά τις σφαιροειδὴς θόλος ποιεῖται αὐτὸ διαφερόντως εὐπρόσωπον· δοκεῖ δὲ οὐκ ἐπὶ στερεῆς τῆς οἰκοδομίας διὰ τὸ παρειμένον τῆς οἰκοδομίας ἐστάναι, ἀλλὰ τῇ σειρᾷ τῇ χρυσῇ ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ἐξημμένῃ καλύπτειν τὸν χῶρον». Περὶ κτισμ. Α. σ. 176—177.

³ Κατὰ ταύτην τὴν συμβολικὴν ἔννοιαν ἐν τῇ βάσει τοῦ θόλου τῆς Μονῆς Καισαριανῆς ἀναγινώσκομεν· «[Οὐρανὸς πολὺ]φωτος ἡ Ἐκκλησία ἀνεδείχθη ἅπαντας φωταγωγοῦσα τοὺς [πιστοὺς, ἐν ᾧ ἐστῶτες κραυγάζομεν] τοῦτον τὸν οἶκον στερέωσον, Κύριε!]. Ὅρα Εὐχολ. ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν Ἐγκαινίων.

⁴ Lenoir. Archit. Monast. τόμ. Ι', σ. 254, 256.

⁵ Προκ. περὶ κτισμ. σ. 175—177.

⁶ Κατὰ τὸν Κωδινόν, ἅπαντα ἡ οἰκοδομὴ τοῦ Ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας ἐκτίσθη διὰ ζωμοῦ κριθῆς καὶ φλοιῶν πετελέας (κοιν. φτιλιά λατ. ulmus campestris γαλλ. Orme.) «ἡ δὲ κριθὴ ἵστατο βράζουσα εἰς κακάθους εὐμεγέθεις, καὶ τὸν ζωμὸν αὐτῆς ἐμίγνυνον μετὰ τοῦ ἀσβέστου καὶ τοῦ ὀστράκου. Ἀντὶ δὲ ὕδατος αὐτοῖς ὑπῆρχεν ὁ ζωμὸς τῆς κριθῆς χλιαρὸς, ἔκοπτον δὲ καὶ τοὺς φλοιοὺς τῆς πετελέας, καὶ ἐμίγνυνον μετὰ τοῦ ἀσβέστου καὶ ἐποίουν μάζας καὶ οὕτε, ἄγαν θερμόν, οὕτε πάλιν ψυχρὸν ἐτίθουν, ἀλλὰ χλιαρὸν διὰ τὸ κολλητικώτερον εἶναι καὶ τοὺς λίθους κολλᾶν δίχην σιδήρου». Κωδ. περὶ ἁγ. Σοφ. σ. 135—136. Κατὰ δὲ τὸν Προκόπιον, οἱ λίθοι τῶν ὑπὸ τὸν θόλον πεσσῶν, οὓς καλεῖ καὶ λόφους, συνεδέθησαν διὰ μολύβδου. Περὶ κτισμ. σ. 175—178.

Εἰς τοὺς ἀμέσως ὅμως μετὰ τὸν Ναὸν τῆς ἀγίας Σοφίας ἐγειρομένους χριστιανικοὺς Ναοὺς ὁ θόλος τίθεται ἐπὶ χθαμηλοῦ τυμπάνου¹, ὅπερ ἐξωτερικῶς καλύπτει τὰ $\frac{2}{3}$ περίπου τοῦ θόλου², καὶ ὅπερ κυρίως χαρακτηρίζει τὴν δευτέραν τῶν χριστιανικῶν οἰκοδομημάτων περίδον, ἣν καὶ μεταβατικὴν περίδον δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν, καθόσον, ἀκατασχέτου τῆς τάσεως πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ τυμπάνου τοῦ θόλου ὑπαρχούσης, τὰ χριστιανικὰ οἰκοδομήματα διὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διατάξεως ταύτης, μεταβαίνουνσιν εἰς τὴν τρίτην καὶ τελευταίαν περίδον, ἥς κύριον γνώρισμα τὸ ὑψηλὸν τύμπανον· κατὰ τὰς δύο δὲ τελευταίας περιόδους ταύτας, ὁ θόλος ἐγείρεται ἐπὶ τοῦ τετραγώνου τοῦ σχηματιζομένου ἐκ τῆς διασταυρώσεως τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ τῆς στέγης, ἥτοι ἐπὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καλουμένων γαμμάτων³ τῶν ἐνταῦθα παρατιθεμένων καὶ οὕτω κληθέντων ἐκ τοῦ τρίτου στοιχείου τῆς ἀλφαβήτου Γ⁴. Ταῦτα δὲ τῆς δευτέρας περιόδου τὰ χριστιανικὰ οἰκοδομήματα, ὀριστικῶς τοῦ τύπου τῶν ἀρχαίων Βασιλικῶν ἀπομακρυθέντα καὶ ἐντελῶς κατὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἀναπτυχθεισῶν διαφορῶν ἱερῶν τελτῶν διαμορφωθέντα κυρίως εἰπεῖν εἰσὶ τὰ αὐτοτελεῖ καὶ πρωτότυπα οἰκοδομήματα τῆς Ἑλληνικῆς χριστιανικῆς τέχνης.

Κατὰ τὴν περίδον ταύτην, εἰς ὕψιστον βαθμὸν τελειότητος ἐξικνεῖται καὶ ἡ διὰ κεραμοπλαστικῆς ἐξωτερικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν Ναῶν διακόσμησις· πάντα ὑπὸ τῶν Πατέρων⁵ ἐξηγοῦνται συμ-

¹ Τύμπανον καλεῖται τὸ περὶ τὸν θόλον ἐξωτερικὸν κυκλικὸν τείχισμα ἐφ' οὗ εἰσὶν αἱ θυρίδες.

² Ἐκτενέστερον περὶ τῶν ἀναλογιῶν τῶν ἀρχαίων τούτων θόλων μετὰ σχήματος ἰδὲ ἐν τῇ «Ἐβδομάδι» 1885 σ. 575. Πρβλ. καὶ «Χρόνον Ἀθηνῶν» 18 Δεκεμβρ. 1885.

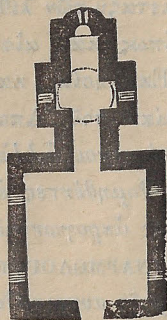
³ Lenoir. Archit. Monast. τόμ. Ι', σ. 254, 255.

⁴ Ἐπομένως κατὰ τὴν μυστικὴν συμβολικὴν ἔννοιαν ὁ θόλος τοῦ Ναοῦ, σημαίνων τὸν Οὐρανὸν ἢ τὸν θρίαμβον τῆς Ἐκκλησίας, στηρίζεται ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ τοῦ Κυρίου, οὗτος δὲ πάλιν σχηματίζεται ἐκ τοῦ στοιχείου Γ, ὑπομιμνήσκοντος τὸν ἱερὸν ἀριθμὸν τῆς μακαρίας Τριάδος, ἐπαναλαμβάνεται δὲ τετράκις, ὅπερ πόλιν ἀνακαλεῖ τὴν σεμνὴν τετρακτὸν τῶν ἱερῶν Εὐαγγελιστῶν, οἵτινες ἀκριβῶς ὑπὸ τὰ τρίγωνα ταῦτα ἐσωτερικῶς (συνήθως) καὶ εἰκονίζονται.

⁵ Σωφρ Ἱεροσ. ἐκδ. Mign. Τόμ. 89, σ. 3981 καὶ ἐφεξῆς. Γερμανοῦ Κωνς. ἐκδ. Mign. Ἑκκλ. Ἰστ. καὶ μυστικὴ θεωρίᾳ σ. 384 καὶ βραδύτερον πρβλ. Συμ. Θεσσ. ἐκδ. Mign. τόμ. 155, κεφ. ξβ'—ξγ'.

βολικῶς, τὸ ὅλον δὲ οἰκοδόμημα τοῦ Ναοῦ ἐγείρεται ἐν βαθυτάτῃ μυστικῇ θεολογικῇ ἐννοίᾳ.

Οὕτω καὶ ἐν τῇ κατόψει τοῦ Ναοῦ, διὰ τῆς καταλλήλου διατάξεως τῶν παραστάδων καὶ τῶν κιόνων, καὶ ἐπὶ τῆς στέγης διὰ τῆς ἀνυψώσεως ὀρισμένων μερῶν ταύτης, τὰ χριστιανικὰ οἰκοδομήματα σχηματίζουνσι τὸν τύπον τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ἡ αὐτὸ τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα ἐγείρεται ἐν σχήματι Σταυροῦ, [οἰκοδομήματα σταυροειδῆ, σταυρωτά¹, σταυρεπίστεγα] ὥς ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐγερθεὶς Ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων², ὁ παρὰ τῷ φρέατι τῆς Σαμαρείτιδος, ὁ ἐν Γεθσημανῇ³, ὁ παρὰ τὸ Ἀγρίνιον εἰς θέσιν «Μαύρικας» τῷ 1877 ὑπὸ γῆν ἀνευρεθεὶς ναὸς τῆς ἁγίας Τριάδος, οὗ τὴν περιγραφὴν ἤδη ἐν τῇ «Ἐβδομάδι» ἐδημοσιεύσαμεν («Ἐβδομ.» 1886) καὶ οὗ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν κάτοψιν ἐνταῦθα παρατιθέμεθα⁴.

¹ Siegel. Handbuch der Christl. Alterth. II. σ. 132,

² Εὐσέβ. ἐν βίῳ Κωνστ. δ'. 58.

Τὸν Ναὸν τοῦτον, ἀνανεωθέντα ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ, ὁ Προχόπιος περιγράφει οὕτως ἰέγων· «ἐπετέλεσε δὲ τὸ σπούδασμα τρόπῳ τοιῷδε· εὐθεῖαι συνημμέναι κατὰ μέσον ἀλλήλαιν ἐπὶ σταυροῦ σχήματος πεποιήνται δύο, ἡ μὲν ὀρθὴ πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον... ἐγκαρσία δὲ ἡ ἑτέρα πρὸς τε ἄρκτον τετραμμένη καὶ ἀνεμον νότον». Περὶ τῶν χτισμ. τοῦ Δεσπ. Ἰουστίν. Α, σ. 187.

³ Lenoir. τόμ. Ι', σ. 254.

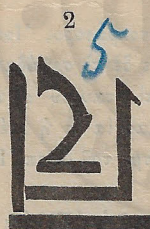
⁴ Ἔτεροι τοιοῦτοι Ναοὶ ἐν σχήματι Σταυροῦ ἐν Ἑλλάδι εἰσὶν· ὁ Ἀθήνησι ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ὃς κατὰ τὴν γνώμην τοῦ μαρκησίου Bute καὶ ἡμῶν, ἦν τὸ βαπτιστήριον τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηναίων, καὶ ὃν ἀτυχῶς ἐξ ἀμαθίας κατέστρεψαν καὶ παρεμόρφωσαν! («Ἐβδομ.» 1884, σ. 189, σημ. 1, 6'. «Στοιζ» 12 Αὐγούστου 1884)· ὁ ἔξωθεν τῆς Κηφισίας ναῖσχος τῆς Παναγίας «ἡ Εὐδοῦ»· ὁ ἐν Ὁρχομενῷ Ναὸς τῆς Μονῆς Σκριποῦς, λαμπρὸν οἰκοδόμημα τοῦ θ' αἰῶνος (874)· τὸ παρὰ ταύτην ἀρχαῖον τοῦ ἁγίου Σώζοντος ναΐδιον, ὅπερ ἅπαν μετεβλήθη εἰς ἱερὸν βῆμα, ἀκόμψου ξυλίνου οἰκοδομήματος πρὸς δυσμὰς προστεθέντος· ὁ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τοῦ ἀρχαίου Στερίου, παρὰ τὴν ἐν Λεβαδείᾳ Μονὴν τοῦ Ὁσίου Λουκά, ναὸς τοῦ ἁγίου Νικολάου (μῆκ. 10 γ. μ., πλ. 8.40)· τὰ ἐν Σαλαμῇ κομψὰ οἰκοδομήματα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου· ὁ παρὰ τὴν Σπάρτην ἐν τῷ χωρίῳ Ξηροκάμπῳ ναὸς τῆς Θεοτόκου· οἱ περὶ ταύτην ναοὶ τῶν Μονῶν Ζερμπίτσας, Γόλας, ἁγίων Μ'· ὁ ἐν τῷ χωρίῳ Χρυσάφῃ ἀρχαῖος ναὸς τῆς Θεοτόκου (μῆκ. 14,35, πλ. 8,70) καὶ πλεῖστοι ἕτεροι.

“Ὅπερ δὲ μεγίστης προσοχῆς καὶ μελέτης ἄξιον, καὶ ὅπερ πρῶτοι ἐν ταῖς μελέταις ἡμῶν περὶ τῶν χριστιανικῶν οἰκοδομημάτων παρετηρήσαμεν, εἰσὶ τὰ μονογράμματα τοῦ ὀνόματος **ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ**, ἅπερ οἱ χριστιανοὶ ἀρχιτέκτονες ἀπὸ τῆς περιόδου ταύτης καὶ ἐντεῦθεν μεθ’ ἁγίας ἀγάπης καὶ ἱεροῦ ζήλου ἐντειχίζουσι μεταξὺ τῶν λίθων τῶν τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Ναοῦ συναρμολογούντων, ὅπως καὶ αἰσθητῶς παραστήσωσι τὸν πνευματικὸν σκοπὸν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τὴν πρὸς Ἐφεσίους λαμπρὰν δογματικὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου· «ἄρα οὖν οὐκέτι ἐστὲ ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ συμπολίται τῶν ἁγίων καὶ οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ· ἐποικοδομητέρες ἐπὶ τῇ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνοῖου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν ᾧ ΠΑΣΑ ἡ ΟΙΚΟΔΟΜΗ ΣΥΝΑΡΜΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΑΥΞΕΙ Εἰς ΝΑΟΝ ἍΓΙΟΝ ἐν κυρίῳ, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι.¹»

Οὕτω τοιαῦτα μονογράμματα τοῦ ὀνόματος «**ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ**» καὶ ἐτέρων χωρίων τῆς Ἀγίας Γραφῆς παριστῶσι τὰ κεραμοπλαστικά κοσμήματα ταῦτα·

= IX

= ICI

= ICI

= IC

= IXPT

= CI CI

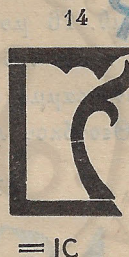
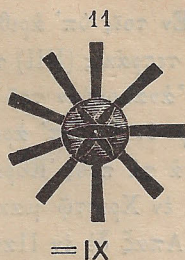

= IC CI (IC=X)

= ICI ICI

¹ Ἐφεσ. 6' 19—22· πρὸς Α' Πέτρ. 6', 4—5· ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ λίθος ζων.

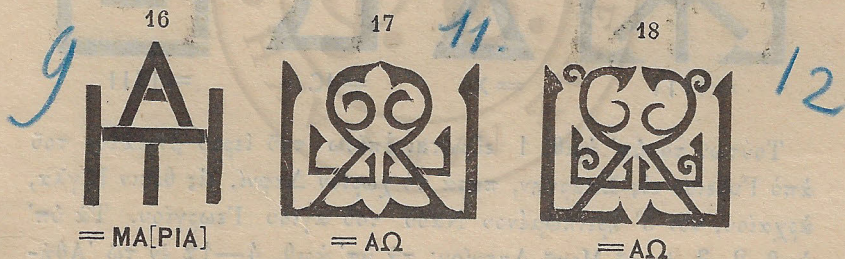

Τούτων τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 εὑρηται ὀπίσω τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦ ἀπὸ Γυθείου εἰς Σπάρτην, παρὰ τὸ χωρίον Δαφνί, εἰς θέσιν Βίγλα, ἀρχαίου, νῦν δ' ἡρειπωμένου Ναοῦ τοῦ ἀγίου Γεωργίου. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 2. 3 ἐν τῇ Μονῇ Δαφνίου· τὰ ὑπ' ἀριθ. 4—12 ἐν τῷ Ἀθῆνῃσι ναῷ τοῦ Νικοδήμου· καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 13—15 ἐν τῷ Ἀθῆνῃσι Ναῷ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 11 καὶ 12 μονογράμματα τοῦ Κυρίου παριστῶσι μυστικούς *ΗΛΙΟΥΣ* ἢ *ΑΣΤΕΡΑΣ*, ἥτοι τὰ χωρία τῆς Ἀποκαλύψεως· «Καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ ὡς ὁ *ΗΛΙΟΣ* *φαίνει ἐν τῇ θυράμει αὐτοῦ*¹· καὶ ᾠὲ *Εἰμι ἡ ῥίζα καὶ τὸ γένος τοῦ Δαβὶδ ὁ Ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς καὶ ὁ ὀρθρινός*»².

¹ Ἀποκαλ. α', 16.

Ἐν τοῖς ὑπ' ἀριθ. δὲ 12 καὶ 15 μονογράμμασιν ἐπαναλαμβάνε-
ται τετράκις (III) τὸ ἀρχικὸν μονόγραμμα τοῦ ὀνόματος ΙΗΣΟΥΣ,
κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἱεροῦ τετραγράμματος τοῦ Ἰεχωβά τῆς Π.Δ.¹,
ὅπερ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 12 παρίσταται ἐν σχήματι ἀγκύρας, ἥτις
κατὰ τὰ πρὸς Ἑβραίου 18—20 χωρία, ἐστὶ προσφιλὲς σύμβολον
τῆς ἐν Χριστῷ μακαρίας ἐλπίδος.

Ἀπαξ δὲ ἐν Πανόρμῳ τῆς Σικελίας, ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ναῷ τῆς
Gancia (S. Maria degli Angeli)², τὸ πρῶτον ἀνεύρομεν καὶ
ἀνέγνωμεν τὸ ὑπ' ἀριθ. 16 μονόγραμμα τῆς Θεοτόκου, ὅπερ συγ-
χρόνως περιέχει τὸν τύπον τοῦ Αἰγυπτιακοῦ Σταυροῦ (T) καὶ συγ-
χρόνως τὸ αὐτὸ μονόγραμμα ἐκφράζει τὰ ἀρχικὰ τοῦ ὁραίου λα-
τινικοῦ ὕμνου τῆς Θεοτόκου AVE MARIA.

Πλὴν τῶν ἱερῶν τούτων Μονογραμμάτων, ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ
εὐρίσκομεν ὡσαύτως ἐντετειχισμένα τὰ Α καὶ Ω τῆς ἱερᾶς Ἀπο-
καλύψεως, εἰς συμβολικὴν παράστασιν τοῦ αἰωνίου θριάμβου τῆς
Ἐκκλησίας³, ὡς καὶ πλεῖστα κεραμοπλαστικὰ σχήματα τοῦ
τιμίου Σταυροῦ πρὸς μείζονα καθωραϊσμόν καὶ ἐξαγίασιν τοῦ ἱεροῦ
τῆς Ἐκκλησίας οἰκοδομήματος. Οὕτω τὸ Α καὶ Ω τῆς ἱερᾶς
Ἀποκαλύψεως ἐν μὲν τῷ Ναῷ τοῦ Νικοδήμου ὑπολανθάνει ὑπὸ

ἐν δὲ τῷ Ἀθήνησι Ναῷ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων εὑρηται ὑπὸ τὸν
 ὑπ' ἀριθ. 19 ἀρχαῖκώτερον τύπον¹, ὡς τὸ ἐν Σικελίᾳ ἀνωτέρω
 ὑπ' ἀριθ. 16 μονόγραμμα τῆς Θεοτόκου. Ὡσαύτως
 δὲ οἱ ὑπ' ἀριθ. 20—22 διὰ κεράμων ἐσχηματισμένοι
 Σταυροὶ εὑρηνται, οἱ μὲν ὑπ' ἀριθ. 20 καὶ 21 ἐν τῷ
 Ἀθήνησι Ναῷ τοῦ Νικοδήμου, ὁ δὲ ὑπ' ἀριθ. 22 ἐν
 τῷ Ναῷ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων.

19

10.

20

21

22

Τὴν ἀρχὴν δὲ τῆς ἐπὶ τῶν πλίνθων τῶν χριστιανικῶν Ναῶν ἀπο-
 τυπώσεως γραφικῶν χωρίων εὐρίσκομεν ἤδη ἐν ταῖς πλίνθοις τοῦ
 Ναοῦ τῆς ἀγίας Σοφίας, ἐφ' ὧν ἦν ἀποτετυπωμένον τὸ Γραφικὸν
 χωρίον, ὁ «Θεὸς ἐν
 μέσῳ αὐτῆς, καὶ οὐ
 σαλευθήσεται· βοη-
 θήσῃ αὐτῇ ὁ Θεὸς
 τὸ πρὸς πρωτὶ πρωτῷ²,
 ἐπὶ τῶν κεράμων δὲ
 αὐτῆς ἦν ἀποτετυ-
 πωμένη ἀπλῶς ἡ σφραγὶς αὕτη, δηλοῦσα «κτῆμα ἡ κέραμος τῆς
 Μεγ[άλης] Ἐκκλ[ησίας]³».

¹ Κατὰ τὸν αὐτὸν τύπον εὑρομεν τὸ Α καὶ Ω τῆς Ἀποκαλύψεως ἐν τῷ ὑπὸ
 τοὺς πρόποδας τοῦ Ὑμηττοῦ ἀρχαίῳ ναῷ τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου,
 ἐπὶ μαρμαρίνης πλακῆς φερούσης Σταυρόν, ἣν κατεθέσαμεν ἐν τῷ Μουσείῳ
 τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας.

² Κωδ. Περί τῆς ἀγίας Σοφίας σ. 140. 19. Ψαλ. με', 5.

³ Τοιοῦτος κέραμος εὑρηται ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας ἀποσταλεῖς τῷ
 1870 ὑπὸ τοῦ τότε πρεσβευτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει σοφοῦ φίλου κ. Ῥαγ-
 καβῆ· ὅμοιος εὑρηται καὶ ἐν τῷ ἐν Βερολίῳ Χριστιανικῷ Μουσείῳ· πρβλ. καὶ
 ἡμετέραν πραγματείαν ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἰστ. καὶ Ἐθνολογ. Ἑταιρ. τόμ. Α',
 τευχ. γ'. 1884, σ. 515.

Ἐν παρόδῳ δ' εἰρήσθω, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην περὶ τοὺς Ναοὺς ἐγείρονται διάφορα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα (πτωχεῖα, νοσοκομεῖα, γηροκομεῖα, ξενῶνες, καταλυτήρια, οἰκίδια, οἰκία, κτλ.), περὶ ὧν ἐν ἐκτάσει ὁ Προκόπιος ἡμῖν ἀναφέρει ¹.

Ταῦτα περὶ τῶν Χριστιανικῶν οἰκοδομημάτων τῆς περιόδου ταύτης· μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν τρίτην καὶ τελευταίαν τῶν Χριστιανικῶν οἰκοδομημάτων περίοδον ².

Περίοδος γ'.

Ἡ τρίτη τῶν Χριστιανικῶν οἰκοδομημάτων περίοδος, ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἀρχομένη, λήγει ἢ μᾶλλον καταπίπτει μετὰ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου.

Τὸ, ὡς μὴ ὦφελε, μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν Ἐκκλησιῶν ἐπελθὸν σχίσμα (879—1054), ἡ ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων τοῦ Βυζαντίου καταλήψις (1204), οἱ ἐσωτερικοὶ καὶ ἐξωτερικοὶ κίνδυνοι, ἐν αἷς δεινῶς ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τὸ Βυζαντιακὸν Κράτος ἐνέπιπτε, καὶ τέλος ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, (1453) εἰσὶ τὰ θλιβερά γεγονότα, δι' ὧν ἡ περίοδος αὕτη διέρχεται, καὶ ὧν ἕνεκα οὐδὲν ἄφ' ἐαυτῆς νέον ἢ χριστιανικὴ τέχνη παράγει· ἀλλ' ὡς ἐν πιστῷ τινὶ τύπῳ ἔχεται καὶ ἐμμένει τῇ τέχνῃ τῆς προηγουμένης περιόδου. Κύρια δὲ τῆς περιόδου ταύτης ἀρχιτεκτονικὰ γνωρίσματά εἰσιν ἡ ἐπὶ πλέον ἑξαρσις τῶν μερῶν τῆς

¹ Περί Ἰουστ. χτισμ. Α', σ. 200, 13, 26· σ. 183, 9. Β', σ. 241, 21. Ε', σ. 228, 3, 14, 17· σ. 224, 2· σ. 328, 23· σ. 329, 13.

² Τῆς περιόδου ταύτης χριστιανικὰ οἰκοδομήματα ἐν Ἑλλάδι εἰσὶν ὁ Ναὸς τῆς Μονῆς Δαφνίου, ὁ Ναὸς τοῦ Νικοδήμου, οὗ τὸν θόλον τῷ 1885 ἀνύψωσαν, (περὶ τούτου ἰδὲ ἡμετέρας διατριβὰς ἐν τῇ Ἑβδομ. 1885. σ. 557 κ. ἐ. 574 κ. ἐ. ἐν τῷ «Χρόνῳ Ἀθηνῶν» 1885. 18 καὶ 19 Δεκεμβρ καὶ 1886. Ἰαν. 10), ὁ ἐν τῇ καίσῃ ἀγορᾷ Ναὸς τῆς Μεγάλης Παναγίας, ὃν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρία κατέστρεψε καὶ κατηδάφισεν! (ἰδὲ ἡμετέραν διατρ. ἐν τῇ Ἑβδομ. 1885. σ. 575, σημ. 5)· ὁ ὑπὸ τὸν ἐλαιῶνα ναὸς τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Χωστοῦ, ὁ παρὰ τὴν Λεβαθεῖαν ναὸς τοῦ Ὁσίου Λουκά, ὁ ἐν Ὁρχομενῷ εἰς θέσιν Καμπιὰ περίκομπος ναὸς τοῦ ἁγίου Νικολάου, ὁ ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Μονεμβασίας ναὸς τῆς ἁγίας Σοφίας, ὁ ἐν Μισορᾷ τῶν ἁγίων Θεοδώρων, (κατὰ τὸν Couchaud pl. 27 τοῦ ἁγ. Νικολάου) καὶ πλεῖστοι ἕτεροι.

στέγης, ἥτοι τῶν καλουμένων γαμμάτων, δι' ὧν σχηματίζεται ὁ τύπος τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ἡ ἐπὶ τῆς αὐτῆς στέγης ἐπανάληψις πλειόνων θόλων, καὶ ἡ ἐσωτερικὴ αὐστηρὰ τήρησις τοῦ τετραγωνικοῦ τετραστύλου, ἐφ' οὗ ἀναπετάννυται ὁ μέγας τῆς Ἐκκλησίας θόλος. Ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ ἰδιαίτερας ὅλως προσοχῆς ἀξιοῦνται οἱ πύργοι τῶν κωδωνοστασίων, ὅτε μὲν ἐπὶ τῶν Ναῶν, ὅτε δὲ ἐν ταῖς αὐλαῖς κεχωρισμένως τῶν Ναῶν ἐγειρόμενοι¹.

Ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ τὰ κεραμοπλαστικὰ μονογράμματα καὶ τὰ ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς κρυπτογραφικὰ σύμβολα σπανίζουσι, καὶ ἐν τέλει ἐκλείπουσιν, ἀντικαθιστῶσι δὲ ταῦτα ποικίλα κεραμοπλαστικὰ Βυζαντινὰ κοσμήματα, ἅτινα πολλάκις μετ' ἀλλήλων συνδυαζόμενα ἀποτελοῦσι νέον εἶδος συνθέτου Βυζαντινῆς κεραμοπλαστικῆς διακοσμῆσεως².

Ταῦτα βραχεὶ ῥήματι περὶ τῶν τριῶν ἀρχιτεκτονικῶν περιόδων τῶν Χριστιανικῶν οἰκοδομημάτων³.

Χρόνος οἰκοδομῆς τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου.

Ὁ Ναὸς τῆς Μονῆς Δαφνίου ἀνήκει εἰς τὴν δευτέραν τῶν χρι-

¹ Περὶ τούτων ἰδέ, Lenoir τόμ. Α', σ. 314 καὶ ἡμετέραν πραγματείαν ἐν τῇ «Ἑβδομάδι» τόμ. Α', 1884, σ. 265.

² Ταῦτα λόγῳ ἄξια πολυσύνθετα Βυζαντινὰ κεραμοπλαστικὰ κοσμήματα εὗρηνται ἐν τοῖς περὶ τὴν Βάθειαν παρὰ τὴν Ἐρέτριαν ἀρχαίοις Χριστιανικοῖς Ναοῖς. Τῆς περιόδου δὲ ταύτης χριστιανικὰ οἰκοδομήματά εἰσιν οἱ Ἀθήνησι Ναοὶ τῶν ἁγίων Θεοδώρων, τῆς Καμκαρέας, ὁ περὶ τὴν Μητρόπολιν ναὸς τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου (τὸ πάλαι Παναγίας τῆς Γοργοπήκου=Γοργοεπηκόου) αἱ ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ Μοναὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Κυνηγοῦ, Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἡ Μονὴ Ἀστερίου, Καισαριανῆς, Καρρέα, ἡ Μονὴ Πετράκη, ἡ παρὰ τὰ Μέγαρα διαλελυμένη Μονὴ τοῦ ἁγίου Ἰεροθέου καὶ αἱ πλεῖσται τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαίων χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν.

³ Καὶ ταῦτα μὲν εἰσι τὰ σπουδαιότερα γνωρίσματα τῶν τριῶν περιόδων τῆς Χριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, οὐχ ἥττον πρὸς ἀκριθεῖ γνῶσιν τῆς ἰδρύσεως Ναοῦ τινος δέον ὅπως λεπτομερῶς ἐξετάζεται ἡ ἐσωτερικὴ αὐτοῦ διάθεσις, ὁ νάρθηξ, τὸ ἱερὸν βῆμα, αἱ ἀψίδες, ἡ γυναικωνῆτις, τὰ διάφορα ἐπιχρίσματα καὶ ὑποχρίσματα, ἡ κεραμοπλαστικὴ αὐτοῦ διακόσμησις, τὰ ἐπὶ τῶν παραστάδων, ὑπερθύρων καὶ κιονοκράνων ἀναγεγλυμμένα κοσμήματα καὶ ἅπαν τὸ τῆς οἰκοδομῆς ὕλικόν, καθόσον ἐνδέχεται. Ναὸς τις μεταγενεστέρας ἐποχῆς ἵνα ἰδρυθῇ κατ' ἀπομίμησιν ἀρχαιότερου Ναοῦ.

στιανικῶν οἰκοδομημάτων περίοδον, ἤτοι εἰς τὰ αὐτοτελῆ καὶ πρωτότυπα προϊόντα τῆς Ἑλληνικῆς Χριστιανικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, περὶ ὧν ἤδη ἐκτενῶς ἐν τοῖς ἀνωτέρω διελάβομεν.

Καὶ πότε μὲν ἀκριβῶς ὁ ἱερὸς οὗτος Ναὸς ἰδρύθη, ἐλλείπει ἱστορικῆς πληροφορίας, ἀγνοοῦμεν, ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὅμως αὐτοῦ διαθέσεως, τοῦ ἐφ' ὅλου τοῦ κυρίως Ναοῦ δεσπόζοντος θόλου, καὶ ἄλλων τοῦ Ναοῦ γνωρισμάτων κρίνοντας, συμπεραίνομεν ὅτι ὁ Ναὸς οὗτός ἐστιν ἔργον τοῦ Ι' περίπου αἰῶνος, οὐδόλως δὲ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ὥς τινες νομίζουσι, καθόσον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ Σταυροφόροι ἤδη κατέσχον τὴν Μονὴν ταύτην, καὶ ἐπ' ἡγεγον ἐν αὐτῇ τὰς ἐαυτῶν βαρβάρους προσθήκας, περὶ ὧν κατωτέρω ῥηθήσεται.

Γενικὴ τοῦ Ναοῦ ἄποψις καὶ διάθεσις.

(Ἰδὲ τὴν ἐν τέλει ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ Ναοῦ κάτοψιν).

Ὁ Ναὸς τῆς Μονῆς Δαφνίου διὰ τετραγωνικῶν πωρίνων λίθων λογάδην ἐκτισμένος, ἐστὶν ἐν τῶν ἀρίστων καὶ κομψῶς κεκαλλιστευμένων οἰκοδομημάτων τῆς χριστιανικῆς Βυζαντιανῆς τέχνης, ἐν τε τῇ ἀρχιτεκτονικῇ αὐτοῦ κατόψει καὶ ἐπὶ τῆς στέγης αὐτοῦ, σεμνῶς φυλάσσων τὸν τύπον τοῦ ἰσοσκελοῦς Σταυροῦ ¹ τοῦ παρὰ τισι καὶ Ἑλληνικοῦ καλουμένου· ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως δὲ τῶν κεραίων τοῦ Σταυροῦ τῆς στέγης, ἤτοι ἐπὶ τῶν Γαμμάτων, εὐρύτατος καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κομψότητος ἀναπετάννυται ὁ θόλος, ὅστις ὥς ἐκ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς μεγαλοπρεποῦς συμμετρίας αὐτοῦ καὶ χάριτος, θαυμαστῶς, ὥς εἰς κοινὴν τινα ἐστίαν, ἐν ἐαυτῷ, ἅπαν τὸ λοιπὸν οἰκοδόμημα συγκεντροῖ καὶ συνάπτει.

Καὶ ἡ μὲν καθόλου τοῦ Χριστιανικοῦ τούτου οἰκοδομήματος ἀρχιτεκτονικὴ κατ' ἀνάγκην στηρίζεται ἐπὶ τοῦ μεγάλου καὶ πρωτοτύπου ἀρχιτεκτονικοῦ συστήματος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας, οὗτινος τὴν ἀπομίμησιν ἀκούσιος οὕτως εἰπεῖν ἐπέβαλε δύναμις εἰς τὰς καρδίας πάντων ἐκείνων, οἵτινες, ἐνότητά πείστεως λέγοντες, ὡς ὁρατὸν ταύτης κέντρον ἐθεώρουν αὐτὸν τὸν μεγαλοπρε-

¹ Ἐν τῇ κατόψει λογιζονται καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ παραστάδες τῆς ἀρκτικῆς καὶ μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ Ναοῦ.

πέστατον Ναὸν τῆς Μεγάλης τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Εἰς τὰ καθ' ἕκαστα ὁμως ὁ ναὸς οὗτος ἠγέρθη κατὰ τὰς ἀνάγκας τῶν διαφόρων ἱερῶν τελετῶν, αἵτινες ἐν τῷ Ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας ἀναπτυσσόμεναι, ὑπηγόρευσαν ἤδη τὴν ἀνάγκην τῶν νέων ἀρχιτεκτονικῶν μεταρρυθμίσεων καὶ διαθέσεων.

Τὰς δύο δὲ ἀρχιτεκτονικὰς κατόψεις τοῦ Ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου συγκρίνοντες, σαφῶς τὰς νέας ταύτας ἀρχιτεκτονικὰς μεταρρυθμίσεις καὶ διαθέσεις βλέπομεν· οὕτως, ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ ἱεροῦ βήματος παρέμενε μὲν ὡς εἶχεν ἡ ἁγία Τράπεζα, ἡ πληθὺς ὁμως τῶν ταύτην κυκλούντων ἱερέων, ἐξ οὗ καὶ ἡ λειτουργικὴ ἔκφρασις «οἱ κυκλοῦντες τὸ ἅγιον θυσιαστήριον»¹, ἔδωκεν ἀφορμὴν ὅπως πραγματικῶς σχηματισθῇ ὁ κυκλικὸς ἀρχιτεκτονικὸς περὶ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν χώρος· ὁ ἀπὸ τῆς λειτουργίας τῶν πιστῶν χωρισμὸς τῆς ἱερᾶς προσκομιδῆς καὶ ἡ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ὁρθρου προετοιμασία τοῦ ἁγίου ἄρτου, ὥρισατο τὸν πρὸς τ' ἀριστερὰ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς χώρον τῆς ἱερᾶς προθέσεως· ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπὸ τῶν διακονούντων τηρήσεως τῶν ἱερῶν σκευῶν καὶ ἀμφίων ὥρισατο τὸν πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς χώρον τοῦ Διακονικοῦ· ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἁγίας Τραπεζῆς δις κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τελεῖν τὴν θεῖαν λειτουργίαν προὔκალεσε τὴν ἀνάγκην τῆς πῆξεως πλειόνων ἐν τῷ αὐτῷ Ναῷ ἁγίων θυσιαστηρίων², ἡ δὲ ἀνάπτυξις ὠρισμένων ἱερῶν τελετῶν, λιτανειῶν, ἀναγνώσεων κλ. ἐν ταῖς Μοναῖς μάλιστα, ὑπηγόρευσε τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην τοῦ Νάρθηκος³. οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ κυριώτεροι λόγοι οἱ προκαλέσαντες τὴν ἀρχιτεκτονικὴν διάθεσιν τοῦ νέου ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου τύπου, εἰς ὃν καὶ ὁ Ναὸς οὗτος τῆς Μονῆς Δαφνίου ἀνήκει.

¹ «Καὶ μηδένα ἡμῶν κατασχύνῃς τῶν κυκλοῦντων τὸ ἅγιόν σου θυσιαστήριον.» Ἐν εὐχῇ τῆς λειτουργίας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.

² Κατὰ τὴν ἐπὶ Ἑρακλείου ἐν Ἀντισιοδώρῳ τῷ 613 συγκροτηθεῖσαν τοπικὴν σύνοδον «οὐκ ἔξεστιν ἐν μιᾷ τραπέζῃ κατὰ τὴν αὐτὴν δὺς λειτουργίας εἰπεῖν, ὅπως μὴ διπλασιάζεται ὁ μοναδικὸς τοῦ Κυρίου θάνατος.» Τὴν τάξιν ταύτην αὐστηρῶς μέχρι τοῦ νῦν φυλάσσει ἡ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησία. Πρβλ. Πηδάλιον Νικοδ. ἔκδ. 1886, σ. 83, σημ. 1.

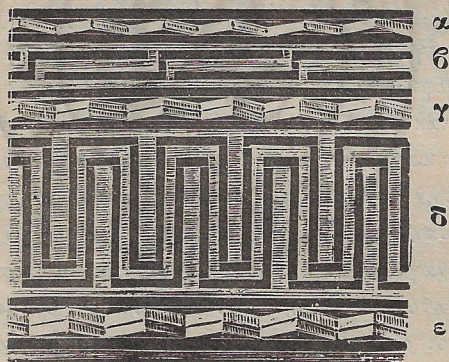
³ Περὶ τῆς χρήσεως καὶ τῆς σημασίας τούτου, ἰδὲ ἡμετέραν περὶ τῆς Μονῆς Καισαρινῆς πραγματείαν ἐν τῷ «Παρνασσῷ» τόμ. Γ', 1881, σ. 655).

Πρὸς ἀκριβεστέραν δὲ ἐξέτασιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Ναοῦ, προβαίνομεν πρῶτον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ Ναοῦ ἀποψιν.

Ἐξωτερικὴ τοῦ Ναοῦ ἄποψις.

Πλευρὰ Ἀνατολική¹.

Ὁ Ναὸς ἔχει τρεῖς κόγχας [Ναὸς τρίκογχος], ὧν αἱ πρὸς τὰ πλάγια τῆς Ἱερᾶς Προθέσεως καὶ τοῦ Διακονικοῦ εἰσὶ μικρότεραι τῆς ἐν μέσῳ κόγχης τοῦ κυρίως Ναοῦ, καὶ αἱ τρεῖς δ' εἰσὶ τρίπλευροι. Ἡ μεσαία κόγχη, ἥτοι ὁ ἐν μέσῳ μῦαξ² ἐστὶν ἄριστον ἀποτετοργευμένον ἔργον τῆς Βυζαντιακῆς χριστιανικῆς τέχνης· εἰς τὸ ἄνω μέρος τούτου εὕρηται ὁ ὠραῖος κεραμοπλαστικὸς μαϊάνδρος οὗτος μετὰ πολλῆς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κομψότητος καὶ ἐλευθερίας συντεθειμένος καὶ εἰλημμένος ἐκ τῆς ἀρχαίας ἐγκρίτου τέχνης.

Ἐκ τῶν κεραμοπλαστικῶν δὲ κοσμημάτων τούτων, τὰ μὲν α, γ, ε, ὀδοντωτὰ κοσμήματα εὕρηνται συνηθέστατα διὰ τέλους πασῶν τῶν περιόδων τῶν χριστιανικῶν οἰκοδομημάτων, τὸ δ' ἐκ πλαγίου γαμματίζον κόσμημα β καὶ ὁ μαϊάνδρος δ, εὕρηνται συνήθως ἐν τοῖς καλλίστοις οἰκοδομήμασι τῆς δευτέρας περιόδου καὶ σπανιώτερον ἐν οἰκοδομήμασι τῆς τρίτης περιόδου.

¹ Ταύτην ὁ Προκόπιος ὀνομάζει «πρόσωπον τοῦ Ναοῦ», καὶ τὸ μὲν τοῦ νεῷ πρόσωπον (εἶη δ' ἂν αὐτοῦ τὰ πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον, ἵνα δὴ τῷ Θεῷ ἱεουργοῦσι τὰ ἄρρητα).»

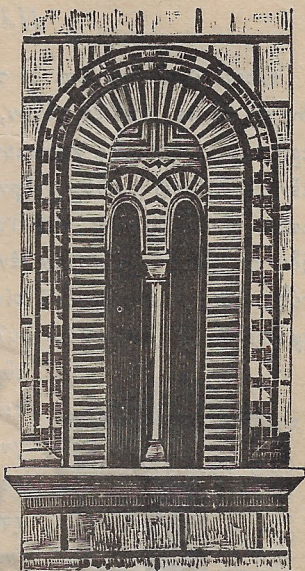
² «Μῦαξ διάφωτος» Κωδ. περὶ τῆς ἀγ. Σοφ. σ. 139, 21)

Τέσσαρες δ' ἐν συνόλῳ ὁ μύαξ οὗτος ἔχει θυρίδας· τούτων τρεῖς ὑπάρχουσιν εἰς τὸ ἄνω μέρος, μία ἀνὰ ἐκάστην πλευράν, καὶ κάτωθεν τούτων, ἐν τῇ ἀνατολικῇ μόνον πλευρᾷ, ὑπὸ ἐν τόξον εἰς συνηνωμέναι τρεῖς θυρίδες (τρίθυρον).

Ἡ τοιαύτη δὲ τῶν θυρίδων διάταξις, ἣτις κατὰ κανόνα σχεδὸν εὔρηται ἐν τοῖς χριστιανικοῖς οἰκοδομήμασι τῆς περιόδου ταύτης, καθ' ἡμᾶς ἐστὶ συμβολικὴ παράστασις τοῦ δόγματος τῆς Μακαρίας Τριάδος, «Μονὰς ἐν Τριάδι, καὶ Τριάς ἐν Μονάδι»¹.

Αἱ πλάγιαι κόγχαι τῆς ἱερᾶς Προθέσεως καὶ τοῦ Διακονικοῦ ἔχουσιν ἀνὰ μίαν διδυμον θυρίδα ἀμφότεραι, πολλοῦ λόγου ἄξιαι διὰ τὴν περίκομφον καὶ ἀποτετορνευμένην ἀπλὴν γραμμικὴν Βυζαντιακὴν αὐτῶν διακόσμησιν, ὡς ἐν τῇ ἀπεικονίσει ταύτῃ καταφαίνεται.

Ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ πλάγια παρεκκλήσια ἔχουσιν ἀνὰ μίαν διδυμον θυρίδα, ἀμφότεραι δι' ὠραίων ἐλαφρῶν γραμμικῶν κεραμοπλαστικῶν κοσμημάτων κεκοσμημένα.

Δίδυμος θυρίς τῆς ἱερᾶς Προθέσεως τῆς Μονῆς Δαφνίου.

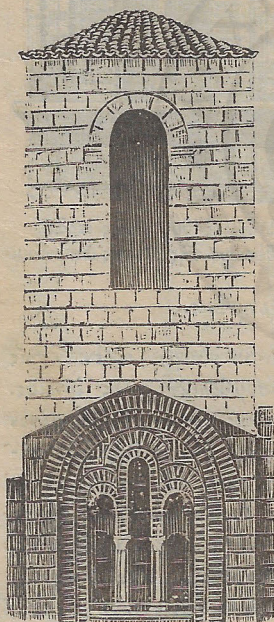
¹ Λέγομεν δὲ τοῦτο, διότι ὡς ἤδη ἀνωτέρω ἐν σελ. 82 εἵπομεν, οὐδὲν ἐν τοῖς χριστιανικοῖς οἰκοδομήμασιν ἐγένετο ἄνευ μυστικῆς συμβολικῆς τινας ἐννοίας. Πρβλ. καὶ Συμ. Θεσσ. «Περὶ τοῦ θείου Ναοῦ, ὅτι οὗτος τὸν ἐν Τριάδι μόνον Θεὸν εἰκονίζει» ἔκδ. 1791, κεφ. δ', σ. 146. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἁγία Βαρβάρα τρίθυρον πρὸς ἀνατολὰς τοῦ λουτροῦ αὐτῆς ἀνοίξασα, καὶ τοῦ πατρὸς αὐτῆς ἐπὶ τούτου ὀργιζομένου, ἔλεγεν· «αἱ γὰρ τρεῖς αὗται θυρίδες φωτίζουνσι πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον»· τοῦτο δέ, κατὰ τὸν βιογράφον αὐτῆς, εἶπε, πάντως τὴν τῆς ἁγίας Τριάδος παραδηλοῦσα μεγαλειότητα ... καὶ ὁ πατήρ. «Πῶς, ἔφη, τὸ τῶν τριῶν θυρίδων φῶς παντὸς ἀνθρώπου φωτιστικὸν γίνεται; Ἡ δέ, πρόσχες, ἔφη, Πάτερ, καὶ συνήσεις τὸ εἰρημένον. Καὶ ἅμα τὸ τοῦ σταυροῦ ὑπεδήλου σημεῖον, εἶτα καὶ τοῖς δακτύλοις ὑποδεικνῦσα, ὅρα, ἔφη, Πατήρ, Ὡς καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὑπὸ τῷ φωτὶ τούτῳ κτίσις πᾶσα νοερῶς καταλαμβάνεται.» Πατρολ. τόμ. 116, σ. 304—306.

Τὴν αὐτὴν διάθεσιν τῶν θυρίδων ἔχει καὶ ἡ μεσαία κόγχη τοῦ Ἀθήνησι ναοῦ τοῦ Νικοδήμου, ἧς ἀπεικόνισιν ἰδὲ παρὰ Lenoir, Archit. Monast. τόμ. I. σελ. 277.

Οὕτως ὁκτώ ἐν συνόλῳ ἐν τῇ ἀνατολικῇ πλευρᾷ ὑπάρχουσι θυρίδες· τέσσαρες ἐν τῇ μεσαίᾳ κόγχῃ, δύο ἐν ταῖς πλαγίαις καὶ δύο ἐν τοῖς ἐκατέρωσε παρεκκλησίοις¹.

Πλευρὰ ἀρκτική.

Ὁκτὼ ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ πλευρᾷ ταύτῃ ἔχει ὁ Ναὸς θυρίδας, ὧν αἱ πέντε, ὑπὸ ἐν τόξον, εἰσὶ συνηνωμένα τρίθυρα, κομψὰ ἔργα ἀρίστης γραμμικῆς κεραμοπλαστικῆς Βυζαντιανῆς τέχνης· καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ τριθύρῳ εὗρηται ἐντετειχισμένα τὰ ἱερὰ Μονογράμματα τοῦ ὀνόματος ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐν ἐκτάσει ἤδη τὰ δέοντα εἶπομεν· ἐν δὲ τῷ ἄνω τῆς θύρας τριθύρῳ, ὑπὸ τὰ τόξα τούτου ἐπὶ χρυσοῦ πίνακος διεσώθησαν ὥραϊα μουσειακὰ κοσμήματα Βυζαντικῶν φυλλωμάτων. Ὑπὸ τὸ τελευταῖον τρίθυρον εὗρηται καὶ μικρὸς τις φεγγίτης παρὰ τοὺς τάφους τῶν De La Roche, ὃν ἐξ ἀσυγγνώστου ἀμαθείας, ὡς ἤδη ἀνωτέρω εἶπομεν, οἱ ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας ἀρχαιολογοῦντες, ἀντὶ ῥήγματος ἐκλαβόντες ἐντετείχισαν!

Κωδωνοστάσιον Μονῆς
Δαφνίου.

Τὸ κωδωνοστάσιον.

Ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης, ἐπὶ τοῦ ἀετώματος τῆς ἐγκαρσίου κεραίας, τῆς σχηματιζούσης τὸν Σταυρὸν τῆς στέγης, βαρὺ καὶ ἄχαρι, καὶ ὅλως παρὰ τοὺς κανόνας τῆς Βυζαντιανῆς ἀρχιτεκτονικῆς, προσετέθη βραδύτερον τὸ κωδωνοστάσιον, ἔργον τῶν τὴν Μοῆν ταύτην κατὰ τὸν εὔ^α αἰῶνα κατασχόντων Σταυροφόρων.

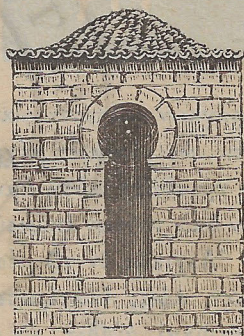
Ὅτι δὲ τὸ κωδωνοστάσιον τοῦτο οὐκ ἔστιν ἔργον ἀρχαῖον, ὡς οἱ πλεῖστοι ὑπολαμβάνουσιν, οὐδ' ἔργον νέον, ὡς ὁ Cauchaud νομίζει², ἀλλὰ βραδυτέρα τῶν φράγων προσθήκη, τοῦτο δῆλον ἐκ τῆς διασώσεως κεράμων τινῶν τοῦ

¹ Δυστυχῶς αἱ πλεῖστοι θυρίδες τοῦ Ναοῦ νῦν βαρβάρως εἰσὶν ἐντετειχισμέναι. ² Cauchaud σ. 21.

αετώματος τοῦ Ναοῦ, ἐφ' οὗ βραδύτερον ὑψώθη τὸ κωδωνοστάσιον, ἐκ τοῦ ὅλως βαρβαρόρου καὶ ἀναρμόστου σχήματος τούτου πρὸς τὸ λοιπὸν οἰκοδόμημα τοῦ Ναοῦ, ἐκ τῆς πασιδήλου διαφορᾶς τῆς λιθοδομίας τούτου πρὸς τὴν λοιπὴν λιθοδομίαν τοῦ Ναοῦ, καὶ τέλος ἐκ τοῦ ὅτι τὰ κωδωνοστάσια κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οὐκ ἦν συνήθη ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ, τούναντίον δὲ συνηθέστατα ἦν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐξ ἧς καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἰσῆχθησαν· ἄλλως, τὸ κωδωνοστάσιον τοῦτο ἡγέρθη ἐπὶ θέσεως, ἐφ' ἧς, καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ταῦτα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦν συνήθη καὶ ἐν χρήσει παρ' ἡμῖν, οὐδέποτε οἱ τοῦ Βυζαντιτικοῦ ρυθμοῦ ἀρχιτέκτονες ἤθελον προσκολλήσῃ τοῦτο ἐπὶ τοῦ θόλου, οὕτως, ὅλως παρὰ τοὺς κανόνας τῆς αἰσθητικῆς παραβιάζοντες τὴν κομψότητα τῶν ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ Ναοῦ οἰοῦναι ἱπταμένων θόλων.

Τὴν μὲν Βυζαντιακὴν δὲ καταγωγὴν τοῦ κωδωνοστασίου ἀποδείκνυσι πρὸς τούτοις καὶ τὸ πεταλόσχημον τῶν τόξων τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς θυρίδος τούτου, ὅπερ ἄλλως λίαν ἐνδιαφέρει τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης, καταδεικνὺν τὴν ὑπὸ τῶν φράγκων ἀπομίμησιν τῶν Ἀραβικῶν τόξων¹.

Ἐν ἀμφοτέροις δὲ τοῖς σχήμασι τοῦ κωδωνοστασίου τούτου διεσώσαμεν τὸ ἀρχικὸν σχῆμα τοῦ θόλου αὐτοῦ, ὅπερ ἡ ἀνέκφραστος ἀμάθεια τῆς Γενικῆς Ἐφορίας τῶν ἀρχαιοτήτων, τῆς ἐν τῷ Ναῷ τὰς τελευταίας ἐπισκευὰς διενεργήσασης, δεινῶς παρεμόρφωσε τὴν ὥραίαν τοῦ θόλου τούτου ὑπερβολήν, μεταβαλοῦσα εἰς τετραγωνικὸν πεπιεσμένον βαρβαρόσχημον ἐπιστέγασμα!

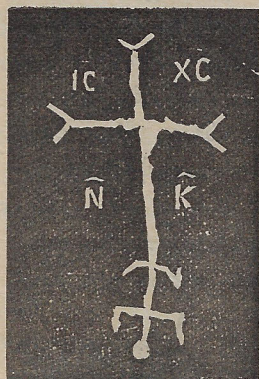
Πεταλόσχημον τόξον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Κωδωνοστασίου τῆς Μονῆς Δαφνίου.

Ὁ Πύργος.

Ἐν τέλει τῆς πλευρᾶς ταύτης ἀρχεται ὁ τετραγωνικὸς πύργος, ἀνήκων εἰς τὴν ἐπὶ τῆς δυτικῆς προσόψεως τοῦ Ναοῦ βραδύτερον

¹ Τοιαῦτα ἄκομψα πεταλόσχημα τόξα ἔχει ἐν τῷ νάρθηκι αὐτοῦ καὶ ὁ ἐν Πάτραις νέος Μητροπολιτικὸς Ναὸς τῆς Εὐαγγελιστρίας.

προσεπιτεθείσαν φραγκικὴν προσθήκην· εἰς ἐκάστην πλευρὰν τοῦτου ὑπῆρχον δύο φεγγίται, δι' ὧν ἐφωτίζετο ἡ διὰ κοχλίου εἰς τὰ ἄνω ἀνάβασις, ἀλλὰ καὶ τούτους, ἀντὶ ΡΗΓΜΑΤΩΝ ἢ Γενικὴ Ἐφορία ἐκλαβοῦσα, ἐνετείχισεν! Ὡσαύτως ἀτυχῶς καὶ τὴν θύραν τοῦ πύργου τοῦτου, ἢ περιέργος αὕτη Γενικὴ Ἐφορία ἐνετείχισεν!

Ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μαρμαρίνου ὀρθοστάτου τῆς θύρας ταύτης εὐρηται ἐγγεγλυμμένος ὁ Σταυρὸς οὗτος (= Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ) φέρων τὸν τύπον, ὃν πλεῖστοι μεσαιωνικοὶ Σταυροὶ ἐπὶ τῶν ραβδώσεων τῶν στύλων τοῦ Θεσείου φέρουσιν.

Τὸ ἄνω μέρος τοῦ Πύργου τοῦτου σήμερον ἐστὶν ὅλως κατεστραμμένον.

Πλευρὰ δυτική.

Ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἥτοι ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ Ναοῦ προσετέθη ὑπὸ τῶν φράγκων νεώτερον οἰκοδόμημα, ἐφ' οὗ ὑπῆρχον πολεμικαὶ ἐπάλξεις, ὧν τέσσαρες μέχρι τοῦ νῦν διεσώθησαν, καὶ ἐξ ὧν δῆλον ὅτι ἡ προσθήκη αὕτη ἀμυντικὸν ὅλως κατὰ τῶν ἐχθρῶν εἶχε σκοπὸν, ἂν ὑπὸ τούτων ἐκυριεύετο ὁ ἐσωτερικὸς τοῦ Ναοῦ περίβολος¹.

Ἀρχικῶς ἐν τῇ μέσῃ τῆς πλευρᾶς ταύτης ὑπῆρχε μεγάλη γοτθικὴ ἀψίς, ἐκατέρωσε δὲ ταύτης δύο μικρότεραι συνηνωμέναι γοτθικαὶ ἀψίδες, ὧν νῦν διεσώθησαν τρεῖς².

Ἡ πλευρὰ αὕτη, ὡς τανῦν ἔχει, εἶνε συμπύλημα κτισμάτων ἐποχῶν διαφόρων, ἀπὸ τῆς φραγκικῆς δυναστείας μέχρι τοῦ 1821.

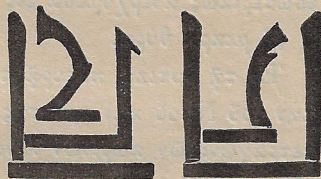
Μεταξὺ δὲ τῶν γοτθικῶν ἀψίδων τούτων καταφαίνεται καὶ τὸ ἄνω μέρος Βυζαντινακῆς θυρίδος.

¹ Διὰ τοῦτο δικαίως ὁ Lenormant, λέγει ὅτι ἐπὶ τῶν φράγκων ἡ Μονὴ Δαφνίου ἦν τόπος προσευχῆς, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τόπος ἀμύνης. *Revue Archéol.* 1874, σ. 281.

² Ἀπεικόνισιν τούτων, ἰδὲ ἐν τῇ Ἀτλαντὶ τοῦ Buchon. Ἀπὸ τῆς θέσεως δὲ ταύτης ὁ λόρδος Ἐλγιν ἀφῆρσε τοὺς δύο Ἰωνικοὺς κίονας, περὶ ὧν ἐν σ. 28, σημ. 4, τὰ δέοντα εἴπομεν.

Πλευρὰ μεσημβρινή.

Ὡς ἐν τῇ ἀρκτικῇ πλευρᾷ, οὕτω καὶ ἐν ταύτῃ, ὁκτὼ ἐν συνόλῳ θυρίδες ὑπάρχουσιν, ὧν πέντε ὑπὸ ἓν τόξον, εἰσὶ συνηνωμένα τρί-
 θυρα· ὑπὸ τὰ τόξα δὲ τοῦ ἄνω τῆς θύρας τριθύρου διεσώθησαν
 ὠραῖα μουσειακὰ φυλλώματα Βυζαν-
 τιακῆς τέχνης. Ἐπὶ τῶν κεραμοπλα-
 στικῶν δὲ κοσμημάτων τῶν θυρίδων
 τῆς πλευρᾶς ταύτης εὗρηται ἐντε-
 τειχισμένα τὰ ἱερὰ μονογράμματα
 τοῦ ὀνόματος «*Ἰησοῦς Χριστός*» οὕ-
 τω, περὶ ὧν ἤδη ἐκτενῶς τὰ δέοντα ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἴπομεν.

Ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης, πρὸς τὰ κάτω τοῦ Ναοῦ, εὗρηται ὁκτὼ μεταγενέστεραι συμμετρικαὶ τετραγωνικαὶ ἐντειχίσεις ἐκ λίθου πωρίνου, ἄνω τῶν ὁποίων ἐξέχουσι μικραὶ τινες βάσεις· ἐκ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι, ὅτε ὁ Ναὸς μετεβλήθη εἰς δυτικὴν Ἐκκλησίαν καὶ καυσωλεῖον τῶν Δουκῶν Ἀθηνῶν, ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης ἦσαν ἐντετειχισμένοι λατινικαὶ ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ τῶν ἐν τῷ Ναῷ τεθαμμένων, ἃς οἱ ὀρθόδοξοι μοναχοί, ὅτε ἐπανέκτησαν τὴν Μονήν, ἀπετειχισαν, καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐπέθηκαν τοὺς νῦν ὑπάρχοντας πωρίνους λίθους. Ἐν τέλει τῆς πλευρᾶς ταύτης ἀρχεται ἡ φραγκικὴ προσθήκη, ἐφ' ἧς ὑπάρχουσι δύο μεγάλαι θυρίδες, νῦν ὅλως τε-
 τειχισμένοι, καὶ ὧν ἐν μέσῳ διεσώθη ἀρίστης τέχνης ἰωνικὸς κίων, λαμπρὸν λείψανον τοῦ ἀρχαίου Ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἐν τῇ πλευρᾷ ταύτῃ εὗρηται μικρὰ θύρα Γ, δι' ἧς εἰσερχόμεθα ἔσω τῆς φραγκικῆς προσθήκης, ἄνω δὲ ταύτης, ὑψηλὰ, ὑπάρχει κωνικὴ προέκτασις, ἐσωτερικῶς κενή, δι' ἧς ἀθέατος ἡδύνατό τις νὰ ἐφορᾷ καὶ βλάπτῃ τὸν εἰσερχόμενον. Ὑπεράνω τῆς πλευρᾶς ταύτης σώζονται ἔτι τρεῖς μεσαιωνικαὶ ἐπάλξεις· ἐν τέλει δὲ τῆς πλευρᾶς ταύτης τοῦ Ναοῦ εὗρηται ἡ ὁπὴ Ρ, δι' ἧς ποτε κατήρ-
 χοντο εἰς τὴν ὑπὸ τὸν Νάρθηκα ὑπόγειον κρύπτην.

Ἑσωτερικὸν τοῦ Ναοῦ

(Ἴδε τὴν ἐν τέλει ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ Ναοῦ κάτοψιν).

Ἐξω Νάρθηξ

Οὕτω καλοῦμεν τὴν ἐκ τῆς μεταγενεστέρως φραγκικῆς προσθή-

κης σχηματισθεῖσαν αὐλήν **A**, ἥτις, ὡς ἐκ τῶν εἰς τὸ ἄνω μέρος ταύτης περισωθεισῶν βράσεων τόξων, καὶ τῶν ἐκ παραλλήλου ἀνταποκρινομένων θέσεων τούτων ἀποδείκνυται, ἡ νῦν ὑπαίθριος αὐλή αὕτη ἀρχικῶς ἦν ἐστεγασμένη· δεξιᾷ ταύτης **B** ἐστὶν ἡ κλίμαξ, δι' ἧς ἐσωτερικῶς ἀνερχόμεθα εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς φραγκικῆς προσθήκης.

Γ μικρὰ θύρα.

Ἐν τῇ δυτικῇ πλευρᾷ τοῦ Ναοῦ βραδύτερον, μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Ναοῦ καὶ πρὸ τῆς φραγκικῆς Ἰσως προσθήκης, ἐκ μεγάλων τετραγωνικῶν πωρίνων λίθων προσετέθησαν αἱ **Δ Ε Ζ Η** ἀντηρίδες πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς πλευρᾶς ταύτης τοῦ Ναοῦ, ἐπὶ τῆς **Ε** δὲ ἀντηρίδος ἀνεκαλύψαμεν τὴν ὑφ' ὕγρασις εἰκόνα ταύτην τοῦ Αὐτοκράτορος, περὶ οὗ τὰ δέοντα ἀνωτέρω ἐν σελ. 71—72 εἵπομεν.

Θ. Παρεκκλήσιον τῆς ἁγίας Παρασκευῆς.

Ι. Ὁ πύργος, περὶ οὗ ἰδὲ ὅσα ἀνωτέρω ἐν σελ. 95 εἵπομεν.

Εἴσοδοι

Διὰ τριῶν θυρῶν εἰσερχόμεθα ἐν τῷ ναῷ, τούτων ἡ μὲν ἐστὶν ἐν τῇ δυτικῇ πλευρᾷ τοῦ Ναοῦ, ἡ δὲ ἐν τῇ ἀρκτικῇ, καὶ ἡ τρίτη ἐν τῇ μεσημβρινῇ. Πᾶσαι δ' εἰσὶν ἔργα συγχρόνου ἡμῖν τέχνης.

Ἐπὶ τῆς δυτικῆς θύρας ὑπάρχει μαρμαρίνον ὑπέρθυρον, εἰλημμένον ἐξ ἀρχαιοτέρου χριστιανικοῦ Ναοῦ, ἐφ' οὗ εἰσὶν ἀναγεγλυμμένα διάφορα Βυζαντιὰ καὶ κοσμήματα καὶ Σταυρὸς ἐν ἀψίδι, ἧς οἱ κίονες ἐν μέσῳ εἰσὶν ἀλληλοσυνδεδεμένοι, ὡς αἱ ἐν τῷ προαυλίῳ τῆς Μητροπόλεως τοῦ Monreale κίονες, λόγου ἄξια μεσαιωνικὰ ἔργα τοῦ 16' αἰῶνος¹.

Ἄνω δὲ τοῦ ὑπερθύρου τούτου, ἐντὸς ἡμικυκλικῆς ἀψίδος, ὑπάρχει ὑφ' ὕγροῦς μέλαινα εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, ἔργον μετριοτάτης Βυζαντινῆς τέχνης.

Νάρθηξ.

Πάντες ἀνεξαίρετως οἱ περὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ Ναοῦ ἀσχοληθέντες, ὡς ὁ Buchon², ὁ Couchaud³, ὁ Lenoir⁴, ὁ Lenormant⁵, ὁ Burnouf⁶, οἱ κατὰ Μάϊον τοῦ 1888 μαθηταὶ τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς κ. κ. Robert Weir Schultz καὶ Sidney H. Barnsley, οἱ καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ Ναοῦ κάτοψιν σχεδιαγραφήσαντες, καὶ σπουδαίως μελετήσαντες, πάντες λέγομεν, τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ Νάρθηκος **Κ** θεωροῦσιν ὡς μεταγενεστέραν προσθήκην, τοὺς δὲ κίονας **Λ** καὶ τὰς ἐπ' αὐτῶν πέντε ἀψίδας ἐκλαμβάνουσιν ὡς τὸ ἀρχαῖον μέρος τῆς οἰκοδομῆς· φρονοῦσιν δὴλον ὅτι, ὅτι ὁ νάρθηξ οὗτος ἀρχικῶς ἦν στοὰ ἐλευθέρα, ἣν οἱ φράγκοι βραδύτερον περιέκλεισαν⁷.

¹ Gsell-Fels. Unter-Italien u. Sicilien. Τόμ. II, 1874, σ. 264. Τῶν αὐτῶν ἀλληλοσυνδέσεων ἀναγεγλυμμένοι κίονες εὑρηνται καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ πλευρᾷ τοῦ ἐνταῦθα παρὰ τῇ Μητροπόλει ναοῦ τοῦ ἀγίου Ἐλευθερίου [Παναγίας τῆς Γοργοπέχου]· ὡσαύτως τῆς αὐτῆς τέχνης καὶ τῶν αὐτῶν ἀλληλοσυνδέσεων κίονες ὑπῆρχον καὶ εἰς τὸ ὑπέρθυρον τοῦ ἐν τῇ καίσει ἁγορᾷ ναοῦ τῆς Μεγάλης Παναγίας.

² Atlas pl. XXXI.

³ Pl. 18. fig. 18.

⁴ Arch. Monast. Τόμ. A', σ. 259, 260.

⁵ Notes et croquis, ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ κατόψει σ. 4.

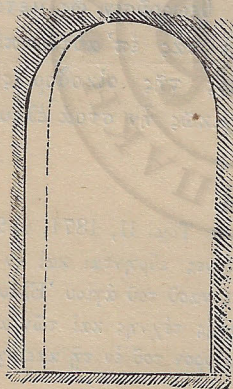
⁶ La ville et l'Acropole, σ. 53.

⁷ Fr. Lenormant. Revue Archéol. 2874. Τόμ. 24, σ. 283. Ὁ Buchon μά-
λιστα εἰς τοσαύτην δυσχερείαν ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ περιπίπτει, ὥστε ἐν ἐτέρῳ
σχεδίῳ τοῦ Ἀτλάντος αὐτοῦ (pl. XXXII) ἐντελῶς καὶ ὅλον τὸν νάρθηκα ἀπο-
κόπτει τοῦ ναοῦ ὡς μεταγενεστέραν προσθήκην.

Τὸ πεπλανημένον ὅμως τῆς γνώμης ταύτης, ὅπερ ἀπὸ πολλοῦ ἤδη παρετηρήσαμεν, πρῶτος διὰ σειρᾶς συστηματικῶν προτάσεων ἐξήλεξε καὶ ἀπέδειξεν ὁ ἔγκριτος καλλιτέχνης κ. I. Πλατῆς, οὗ αἱ περὶ τούτου ἐμβριθεῖς καὶ ἀκαταμάχητοι ἀποδείξεις πείθουσι πάντα, ὅτι ὁ τοῖχος **Κ** ἐστὶν ὁ ἀρχαῖος τοῦ Ναοῦ τοῖχος, οἱ δὲ κίονες **Λ** καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν ἀψίδες εἰσι μεταγενέστεροι, βάρβαροι καὶ βάνασοι προσθήκαι. Καὶ δὴ κατὰ τὰς παρατηρήσεις ταύτας τοῦ κ. Πλατῆ·

α') Ὁ ὑπὸ τῶν ξένων ὡς νέος θεωρούμενος τοῖχος **Κ** φέρει ἀρχαῖα ψηφοθετήματα, ἐξακολουθοῦντα καὶ ὀπισθεν τοῦ ὡς παλαιοῦ νομιζομένου τοίχου τῶν ἀψίδων, ὅπερ ἀδύνατον.

β') Ἡ τομὴ τοῦ θόλου τοῦ Νάρθηκος δὲν ἀποτελεῖ κανονικὸν ἡμικύκλιον, ἀλλ' ἔχει σχῆμα πεπιεσμένον καὶ ἀκανόνιστον ἕνεκα τῆς εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον γενομένης μεταγενεστέρως προσθήκης, ὡς ἐκ τῶν παρόντων σχημάτων τῆς Ἀρκτικής (Α) καὶ Μεσημβρινῆς (Μ) τομῆς τοῦ θόλου καταφαίνεται, ἐν οἷς αἱ ἐστιγμέναι γραμμαὶ δηλοῦσι τὰς προσθήκας.

Α

Μ

γ') Ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου **Κ**, τοῦ ὡς νέου ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω περιηγητῶν θεωρουμένου, σώζονται αἱ βάσεις τῶν ἀρχικῶν τόξων τοῦ θόλου, ἀνταποκρινόμεναι ἀκριβῶς ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς βάσεις τῶν αὐτῶν τόξων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς.

δ') Τὸ ἐπὶ τοῦ μεσημβρινοῦ θόλου μικρότερον λοξὸν τόξον, ὡς μεταγενέστερον ἔργον, καλύπτει τμῆμα τοῦ ψηφοθετήματος τῆς εἰκόνης τῶν εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου.

ε') Τὸ ἐπὶ τοῦ ἀρκτικοῦ θόλου τόξον, πρὸς ἀνὰ τοὺς μὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχαίας βάσεως τοῦ ἀρχικοῦ τόξου, πρὸς δυσμὰς ὁμῶς στηρίζεται ἐπὶ τοῦ προέχοντος μεταγενεστέρου τοίχου.

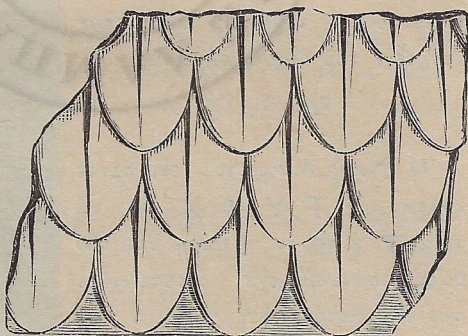
ς') Ἡ βάνουσος τέχνη τῆς λιθοδομίας τῶν μεταξὺ τῶν ἀψίδων τοίχων, καὶ ἡ ἀνάρμοστος τῷ λοιπῷ οἰκοδομῆματι τοῦ Ναοῦ περισυλλογὴ τοιούτων διαφόρων κακίστης τέχνης κιονοκράνων.

ζ') Ὁ ὑπὸ τῶν ξένων, ὡς νεώτερος θεωρούμενος τοίχος **Κ**, κατὰ μῆκος ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς καταμετρούμενος, συμπεριλαμβανεται ἀκριβῶς ἐν τῷ ἀρχαίῳ τοῦ Ναοῦ οἰκοδομῆματι· καὶ

η') ὅπερ μέγιστον, ἐπὶ τοῦ τοίχου τούτου **Κ** ἀρχικῶς ὑπῆρχον δύο διδυμοὶ θυρίδες φέρουσαι ἀρχαῖα ψηφοθετήματα, ὧν ἡ μὲν ἐπὶ τῆς θέσεως **Μ** φαίνεται ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ νάρθηκος, καὶ ἥτις διασώζει ἔτι λειψανα ἀρχαίων ψηφοθετημάτων, ἡ δὲ πρὸς τ' ἀριστερὰ φαίνεται ἐκ τοῦ ἱεροῦ μόνον τῆς ἀγίας Παρνασκευῆς, ἐπὶ τῆς θέσεως **Ν**.

Ἐκ πάντων τούτων αὐτόδηλον τὸν τευθεν νομίζομεν γίνεσθαι, ὅτι ὁ τοίχος **Κ** ἐστὶ παλαιὸς καὶ σύγχρονος τῷ λοιπῷ τοῦ Ναοῦ οἰκοδομῆματι, οἱ δὲ κίονες **Λ** καὶ αἱ μεταξὺ τούτων ἐντειχίσεις εἰσὶ μεταγενέστεροι βάρβαροι καὶ βάνουσοι προσθήκαι. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ τοίχου τούτου τοῦ νάρθηκος τοῦ τοσαύτας παρανοήσεις καὶ τοσαῦτα τοῖς ξένοις παρασχόντος πράγματα καὶ ἀτυχῆ συμπεράσματα.

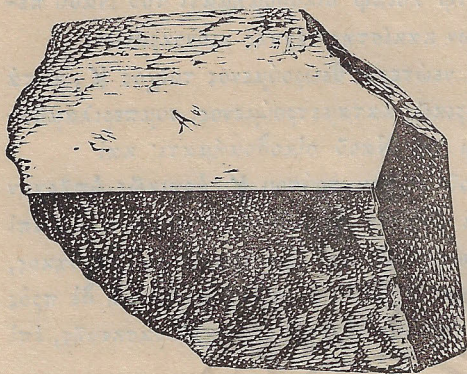
Ἐπὶ τῆς θέσεως **Ξ** εὐρηγνται οἱ λάρνακες τῶν Δουκῶν De La Roche¹· ἐπὶ τῆς θέσεως **Ο** ἐστὶν ἡ ἀναθηματικὴ στήλη, περὶ ἧς ἀνωτέρω τὰ δέοντα εἵπομεν (σελ. 40—43), ἐπὶ δὲ τῆς θέσεως **Π** ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, εὐρηγνται τὸ φοιλωτὸν τοῦτο τμήμα ἐπι-καλύμματος λάρνακος, περὶ οὗ τὰ δέοντα ὡσαύτως ἀνωτέρω εἵπομεν (ἐν σ. 52).

¹ Περὶ τούτων ἰδὲ σελ. 48—52.

Ἡ ὑπὸ τὸν Νάρθηκα ὑπόγειος κρύπτη.

Ἀπαντα τὸν ὑπὸ τὸν Νάρθηκα χώρον κατέχει ὑπόγειος κρύπτη, ἐν ᾗ ποτε ἦσαν οἱ τάφοι τῶν δουκῶν Ἀθηνῶν, καὶ πρὸς ἣν διὰ δύο

καθόδων κατήρχοντο, τῆς μὲν κειμένης ἐσωτερικῶς ἐπὶ τῆς θέσεως, ἐφ' ἧς νῦν εἰσιν οἱ λάρνακες Ξ , τῆς δὲ ἐξωτερικῶς κειμένης ἐν τῇ μεσημβρινῇ πλευρᾷ τοῦ Ναοῦ ἐπὶ τῆς θέσεως P .

Τὴν ὑπόγειον ταύτην κρύπτην, κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1889, μετὰ τοῦ θείου ἡμῶν κ. Πλατῆ ἀκριβῶς

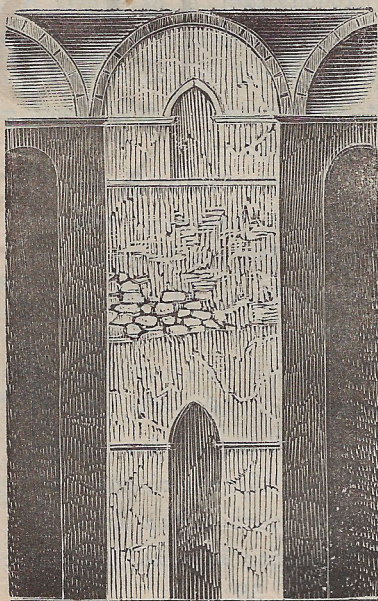
ἀνερευνήσαντες, εὔρομεν ἐν αὐτῇ τὸ ἐκ πεντελησίου μαρμαρίου ἐξ ἐτέρου ἐπικαλύμματος λάρνακος τμήμα τοῦτο, ὡς καὶ ἄλλα τινὰ μάρμαρα καὶ μουσειακὰ ὑποχρίσματα, περὶ ὧν ἀνωτέρω (ἐν σελ. 51) τὰ δέοντα εἶπομεν.

Ἐκατέρωσε τῶν πλευρῶν τῆς ὑπογείου κρύπτῃς εὑρηνται νέοι τινὲς τοῖχοι, τεθέντες πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ οἰκοδομήματος.

Ὁ Ναός.

Ὁ Ναός διαίρεται εἰς πέντε κλίτη, **Σ Τ Υ Φ Χ**, ὧν τὰ τρία **Τ Υ Φ** ἐν τῷ μέσῳ ὑπὸ τὸν θόλον συνενούμενα, ἀποτελοῦσι τὸν εὐρύτατον τετραγωνικὸν χώρον τοῦ κυρίως Ναοῦ.

Μεγάλως ὅμως τὴν ἀρχικὴν ἐλευθέραν θέαν τοῦ Ναοῦ παραβλάπτει ἡ μεταγενεστέρα μεταξὺ

Φραγκικὴ ἐντεῖχσις $\Psi \Psi$.

τῶν δύο πεσσῶν ἐντεῖχσις $\Psi \Psi$ ἥτις, ὡς ἐκ τῶν ὀξυκορύφων τόξων

τῆς θύρας, καὶ τῆς ὑπεράνω ταύτης θυρίδος ἀποδείκνυται ἐστὶ μεταγενεστέρα τῶν φράγκων προσθήκη, δι' ἧς οὗτοι φαίνονται ὅτι ἐσκόπουν τὴν τοῦ ὅλου Ναοῦ καὶ ἰδίᾳ τὴν τοῦ θόλου ἐνίσχυσιν.

Τὸ Ἱερόν.

Τὸ ἱερόν τοῦ κυρίως Ναοῦ βῆμα διὰ τριῶν βαθμίδων ὑψοῦται ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τοῦ λοιποῦ Ναοῦ, ἐπὶ νεωστὶ δ' ἐκτισμένης τετραγωνικῆς βάσεως ἐστὶν ἐπιτεθειμένη ἡ πλάξ τῆς ἀγίας Τραπέζης **Ω**, τιμωμένη ἐπὶ τῇ ἱερᾷ Κοιμήσει τῆς Θεοτόκου ¹. Ἀριστερᾷ ἐστὶν ἡ ἱερὰ Τράπεζα τῆς Προθέσεως **Α Α**, καὶ δεξιᾷ ἡ τοῦ Διακονικοῦ **Β Β**, ἐκ τῶν ἄνωθεν δ' αὐτῶν ἐν τῇ κόγχῃ μουσειακῶν εἰκόνων, ἐν μὲν τῇ Προθέσει τῆς εἰκόνος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ἐν δὲ τῷ Διακονικῷ τοῦ ἁγίου Νικολάου, συμπεραίνομεν ὅτι πιθανῶς καὶ αἱ ἱεραὶ αὗται Τράπεζαί εἰσι καθιερωμέναι πρὸς τιμὴν τῶν ἁνωτέρω ἁγίων.

Πλάγια κλίτη.

Ἐκατέρωσε τοῦ κυρίως Ναοῦ ὑπάρχουσι τὰ **Σ Χ** πλάγια κλίτη· τέσσαρα ἐν ἑαυτοῖς περικλείοντα παρεκκλήσια· τὸ τῆς ἀγίας Τριάδος **Γ Γ**, τὸ τοῦ ἁγίου Γεωργίου **Δ Δ**, τὸ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου **Ε Ε**, καὶ τὸ τοῦ ἁγίου Στυλιανοῦ **Ζ Ζ**. τὰ δύο δὲ τελευταῖα παρεκκλήσια δι' ἰδίων ἀψίδων καὶ συνεκοινωνοῦν ποτὲ μετὰ τοῦ λοιποῦ Ναοῦ ἐν τῇ θέσει **Η Η**.

Ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τῆς ἀγίας Τριάδος διεσώθησαν ἀρχαῖαι τινες ὑφ' ὕδροις γραφαί, ἐν μὲν τῷ ἱερῷ βήματι τριῶν ἁγίων Ἱεραρχῶν, νεωστὶ ἀτέχνως ἀνακαινισθεῖσαι, ἔξω δὲ τοῦ ἱεροῦ βήματος αἱ ἐξῆς, μεγάλη εἰκὼν τῆς ἀγίας Τριάδος, ἐν ἣ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατ' ἀρχαιοτάτον τρόπον γράφεται ἐντὸς ὀκταγώνου ἐκ δύο ἐπικειμένων τετραγώνων σχηματιζομένου, ἡ εἰκὼν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἡ τῆς ἀγίας Βαρβάρας καὶ ἡ τῶν ἱσαποστόλων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης κρατούντων τὸ τίμιον τοῦ Σταυροῦ ξύλον.

Αἱ ἐπτὰ ἁγίαι Τράπεζαι.

Οὕτω, κατὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ταύτην διάθεσιν, ἐπτὰ ἐν συνόλῳ

¹ Ἡ πανήγυρις ὁμῶς τοῦ Ναοῦ τελεῖται κατὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἐορτῆς τῇ 23 Αὐγούστου.

ἄγιοι τράπεζαι ἐν τῷ Ναῷ τῆς Μονῆς Δαφνίου ὑπάρχουσιν, ἡ **Ω, ΑΑ. ΒΒ. ΓΓ. ΔΔ. ΕΕ.** καὶ ἡ **ΖΖ.** ἐπτὰ ἱερῶν θυσιῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν δυναμένων νὰ τελεσθῶσι, κατὰ μυστικὴν θεολογικὴν παράστασιν τοῦ ριῆ΄ Ψαλμοῦ 164 «ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἤνεσά σοι ἐπὶ τὰ κρίματα τῆς Δικαιοσύνης σου».

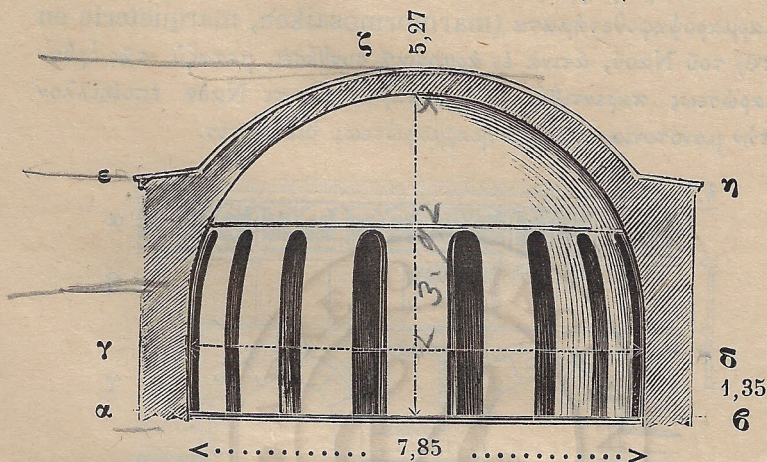
Γνωστὸν δ' ὅτι ὁ ἀριθμὸς ἐπτὰ καὶ παρ' Ἑβραίοις, καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Πατράσιν, ἦν ἀριθμὸς ἱερός· οὕτως· ἐπτάφωτος ἦν ἡ λυχνία τῆς Π. Διαθήκης, ἐπτὰ εἰσι τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, ἐπτὰ τὰ δῶρα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐπτὰ οἱ Ἀγγελοι καὶ αἱ σφραγίδες τοῦ βιβλίου τῆς Ἀποκαλύψεως, ἐπτὰ οἱ πλανήται, ἐπτὰ αἱ ἡμέραι τῆς ἐβδομάδος, ἐπτὰ αἱ παχεῖαι καὶ ἐπτὰ αἱ ἰσχναι βόες καὶ στάχυες, ἐπτὰ αἱ σάλπιγγες τῆς Ἱεριχοῦς, ἐπτὰ αἱ στύλαι τοῦ οἴκου τῆς Σοφίας, ἐπτὰ οἱ Διάκονοι, ἐπτὰ αἱ κοινότητες τῆς Ἀσίας, ἐπτὰ αἱ κεφαλαὶ τοῦ θηρίου, ἐπτὰ τὰ αἰτήματα τῆς Κυριακῆς προσευχῆς, ἐπτὰ αἱ τελευταῖαι ἀπὸ τοῦ Σταυροῦ λέξεις τοῦ Κυρίου, ἐπτὰ αἱ ὥραι τῆς προσευχῆς, ἐπτὰ οἱ ψαλμοὶ τῆς μετάνοίας κτλ., ἐφ' ᾧ καὶ αἱ ἐπτὰ ἐν τῷ Ναῷ τούτῳ ἄγιοι Τράπεζαι.

Ὁ θόλος¹

Ὑπεράνω δὲ τοῦ τετραγωνικοῦ τοῦ κυρίως Ναοῦ χώρου, τοῦ ἐκ τῆς συνενώσεως τῶν **ΤΥΦ** κλιτῶν σχηματιζομένου, ἐπὶ ὀκτῶ πεσσῶν καὶ ὀκτῶ ἀψίδων, εὐρύτατος καὶ διάφωτος μετὰ πολλῆς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς συμμετρίας καὶ χάριτος καὶ οἶονεὶ ὑπεράνω ἡμῶν αἰωρούμενος καὶ ἐξ οὐρανοῦ ἐξημμένος, κατὰχρυσος ὑψοῦται ὁ μέγας τοῦ Ναοῦ θόλος, ἀριστον ἀρχιτεκτονικὸν ἔργον τῆς χριστιανικῆς Βυζαντιανῆς τέχνης. Ὁ θόλος οὗτος τῆς Μονῆς Δαφνίου φέρει πάσας τὰς ἀρετάς, ἃς ἀνωτέρω ἐν τῇ β' περιόδῳ τῶν χριστιανικῶν οἰκοδομημάτων ἀνεφέρομεν, καὶ οὐ τὴν τομὴν ἐν σ. 105 παρατιθέμεθα· οὕτως, ἐπὶ τῆς διαμέτρου **αβ**, ἐχούσης μῆκος 7,85, ὑψοῦται ὁ θόλος ἔχων ὕψος 5,27 ἀπὸ τῆς βάσεως αὐτοῦ· καὶ ἐσωτερικῶς μὲν ὁ θόλος φαίνεται κανονικὸν ἡμισφαίριον, κυρίως ὁμως

¹ Οἱ ἀρχαιότεροι, ὥς καὶ ὁ Προκόπιος καλεῖ αὐτὸν ἡ θόλος. Περὶ κτισμ. σ. 177, 1.

οὐκ ἔστι καθόσον ἡ σφαίρωσις ἄρχεται 1,35 περίπου ἄνωθεν τῆς βάσεως αὐτοῦ εἰς τὸ γ δ, καὶ τοῦτο χάριν τῆς ὀπτικῆς, ὅπως ὁ θόλος, οὗ ἡ κορυφή ἀφίσταται 16,13 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, φαίνεται κανονικὸν ἡμισφαίριον καὶ οὐχὶ ταπεινὸν καὶ πεπιεσμένον. Ἀλλαις λέξεσιν, ὁ θόλος οὗτος συνίσταται ἐκ δύο μερῶν, ἐκ τοῦ σφαιρικοῦ μέρους γ δ ε ζ η, ἔχοντος ἀκτῖνα 3,925 τοῦ μέτρου, καὶ ἐκ τοῦ κυλινδρικοῦ α β γ δ, ἔχοντος ὕψος 1,35 τοῦ μέτρου.

Τὸ τύμπανον α ε καὶ β η καλύπτει τὰ $\frac{2}{3}$ περίπου τοῦ θόλου, οὗ ἡ ἐξωτερικὴ μόνον ὑπερβολὴ ε ζ η καταφαίνεται.

Ἀρχικῶς περὶ τὸν θόλον ὑπῆρχον 16 μονόθυροι θυρίδες, ὧν αἱ ἡμίσεις νῦν εἰσι τετειχισμένοι.

Ὁρθομαρμάρωσις¹.

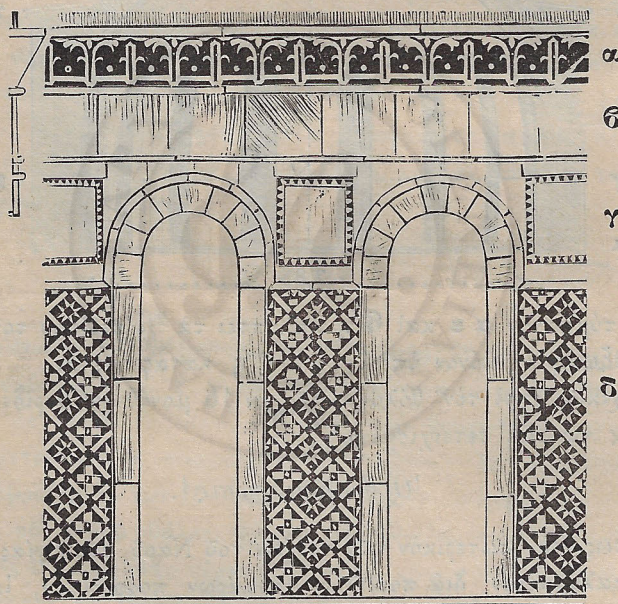
Ὅπως τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τοίχων τοῦ Ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας ἦν κεκαλυμμένον διὰ ποικίλων μαρμάρων πορφυρίτου, ἰάσπιδος, ὀφίτου λίθου καὶ ἄλλων, οὕτω καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου τὸ πάλαι ἦν κεκαλυμμένον διὰ ποικίλου χρώματος ὠραίων μαρμάρων· τῆς ἀρχαίας ὁμως ταύτης τοῦ Ναοῦ ὀρθομαρμα-

¹ Οὕτω καλεῖ ταύτην ὁ Κωδινός. Περὶ ἁγ. Σοφίας σ. 140, 14, σ. 141, 19 ἐκ τοῦ ῥήματος «ὀρθομαρμαροῦν». Αὐτόθι 6, 141, 7· οὕτω δὲ καὶ νῦν τὰ ἐν τῷ Ναῷ ὄρθια μάρμαρα ὀρθομαρμάρωσιν καλοῦσιν οἱ ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ πατέρες· ὁ δὲ Εὐσέβιος, συγγραφεὺς τοῦ δ' αἰῶνος, ταύτην καλεῖ «πλάκωσιν τῆς οἰκοδομίας» Εὐσεβ. ἐν βίῳ Κωνστ., Γ', λζ'.

ρώσεως νῦν ἐλάχιστα ἀτυχῶς κατελείφθησαν λείψανα, καὶ ὧν τινα βλέπομεν περὶ τὰς μουσειακὰς παραστάσεις τῆς Βαυφοῦρου, τῆς Σταυρώσεως, τῆς εἰς Ἄδου τοῦ Ἰησοῦ καθόδου καὶ ἀλλαχοῦ τῶν ἀψίδων ἰδίως τοῦ Ναοῦ ¹.

Μαρμαροψηφοθετήματα.

Πλὴν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τοῦ Ναοῦ πολλοῦ λόγου ἄξια ἦσαν τὰ μαρμαροψηφοθετήματα (marmormosaiken, marqueterie en pierre) τοῦ Ναοῦ, ἅτινα ἐν ἁρμονικῇ συνθέσει, μετὰ τῆς ὀρθομαρμαρώσεως παρεντιθέμενα, λαμπρῶς τὸν τε Ναὸν ἐποίκιλλον καὶ τὴν μονοτονίαν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως διέκοπτον.

Οὕτω, τοιοῦτον λαμπρὸν μαρμαροψηφοθέτημα ἐκ τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου ἐστὶ τὸ ἐνταῦθα δημοσιεύμενον, ὅπερ μόλις διε-

¹ Κατὰ τὸν Κωδινὸν ἐν τῷ Ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας πρὸς στερέωσιν τῶν ὀρθομαρμαρώσεων, ἀντὶ ὕδατος μετεχειρίσθησαν ἄσβεστον μετὰ ἐλαίου χριστοῦ, «ἐξῶθεν δὲ τοῦ συνδέσμου τοῦ ὅλου κτίσματος ἡ ἄσβεστος μετὰ ἐλαίου χριστοῦ ἐστὶ πεπλασμένη ἀντὶ ὕδατος, διὰ τὸ ἐδραῖον καὶ πάγιον· οὕτως ἔστησαν τὰς ὀρθομαρμαρώσεις.» Περὶ ἁγ. Σοφ. σ. 140, 12.

σώθη ἐν τῷ ἱερῷ βήματι μεταξὺ τῶν θυρίδων τῆς κόγχης, καὶ οὐ-
τινος τὴν ἰχνογράφησιν καὶ τὴν τοῦτου συμπλήρωσιν ὀφείλομεν
εἰς τοὺς καλοὺς νέους Ἑγγλούς ἀρχιτέκτονας κ. Schultz καὶ κ.
Barnsley.

Εἰς τὰ μαρμαροψηφοθετήματα δὲ ταῦτα τακτεῖται καὶ αἱ ἐκ μαρ-
μάρου διάφοροι κοσμητικαὶ ταινίαι [κοσμηται]¹, ἐν αἷς διὰ μαύρου
τινὸς μίγματος τεθειμένου ἐντὸς ἐπίτηδες κεχαραγμένων αὐλάκων,
ἐσχηματίζοντο διάφορα ὥραϊα φυλλώματα καὶ κοσμήματα. Οὕτως
ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μαρμαροψηφοθετήματι ἐν τῷ α εὐρήται τοιαύτη
ἐπὶ μαρμάρου διὰ μέλανος μίγματος κοσμητικὴ ταινία, ἐν τῷ β
εἰςὶ συνήθεις πλάκες τῆς ὀρθομαρμαρώσεως, ἐν τῷ γ μεταξὺ τῶν
ἁψίδων τῶν θυρίδων εἰςὶ τετραγωνικαὶ πλάκες κεκοσμημέναι διὰ
μαρμαροψηφοθετήματος, ἐν δὲ τῷ δ ἐστὶ τὸ ἐκ διαφόρων Σταυρῶν
συνιστάμενον μαρμαροψηφοθέτημα.

I

II

III

Ἑτεραι δὲ τοιαῦται ἐπὶ μαρμάρου, διὰ μέλανος μίγματος κο-
σμητικαὶ ταινίαι εἰσὶν αἱ I, II, III ταινίαι, αἱ περὶ τὴν βάσιν τοῦ
θόλου καὶ περὶ τὸν Ναὸν ὑπάρχουσαι, ὧν ἡ II ἐστὶν ὁμοία τῇ ἀνω-
τέρῳ ἐν τῇ κόγχῃ ὑπαρχούσῃ κοσμητικῇ ταινίᾳ α.

¹ «Κοσμητής» κυρίως καλεῖται ὁ ὑπὲρ ἄνω τῶν διαστύλων τοῦ θυσιαστη-
ρίου τιθέμενος λίθος. Πρβ. Συμ. Θεσο. ἐκδ. 1791, σ. 419.

Τὸ ἔδαφος¹.

Ὡς αἱ ἐν Πανόρμῳ τῆς Σικελίας καὶ αἱ ἐν Monreale, Cefalù καὶ Μεσσήνῃ ἀρχαῖαι Νορμανδικαὶ Ἐκκλησίαι, καὶ ὡς αἱ πλεῖσται τῶν ἐν Μίστρᾳ, ἢ ἐν Σάμαρι παρὰ τὴν Ἰθώμην, καὶ ἄλλαι ἀρχαῖαι Βυζαντιακαὶ Ἐκκλησίαι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἔχουσι ποικίλα διὰ μαρμάρου ψηφοθετήματα, οὕτω καὶ ἡ Μονὴ Δαφνίου τὸ πάλαι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἔφερε τοιαῦτα, ὧν μέρος μέχρι τοῦ 1840 ἐσώζοντο, ἅτινα εἶδεν ὁ Buchon, ἐξ οὗ τὴν ὑπαρξίν τούτων γινώσκομεν².

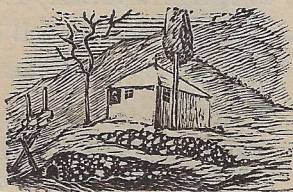
Ἀτυχῶς οὐδὲν ἔχνος τούτων σήμερον διεσώθη, τὸ δὲ νῦν ἔδαφος τοῦ Ναοῦ ἐστὶν ἐστρωμένον διὰ κοινῶν πλακῶν τῆς Μελίτης.

Τὰ περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Ναοῦ περαινόντες, ἐν τέλει τοῦ κεφαλαίου τούτου σημειοῦμεν ὅτι ὁ Ναὸς γυναικωνίτιν δὲν ἔχει εἰμὴ μικρά τινα ὑπερῶα ἄνω ἐπὶ τῆς στέγης ὅλως ἀθέατα ἐκ τῶν κάτω, καὶ ἅτινα ἀρχικῶς φαίνεται ὅτι ἦσαν σκευοφυλακεῖα τοῦ ἱεροῦ τούτου Ναοῦ.

Ὡσαύτως δ' ἐν τέλει τοῦ κεφαλαίου τούτου τὴν βαθεῖαν ἡμῶν θλίψιν ἐκφράζομεν, ὅτι δὲν ἠδυνήθημεν οὔτε τὴν ἀρκτικὴν οὔτε τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου ἐν εἰκόνι νὰ δημοσιεύσωμεν, καθόσον αἱ ὑπὸ τοῦ κ. Καθβαδία διενεργηθεῖσαι ἐπισκευαὶ ἐντελῶς τὸ ἀρχικὸν ἐξωτερικὸν κάλλος τῶν πλευρῶν τούτων παρήλλαξαν καὶ παρεμόρφωσαν! Φρίττομεν τῇ ἀληθείᾳ ὅτι εἰς ἄνθρωπος εἰς τοιαύτην ἐλεεινὴν καὶ ἀξιοθρήνητον κατάστασιν τὸ πολύτιμον τοῦτο τῆς Βυζαντιακῆς ἱστορίας καὶ τέχνης μνημεῖον περιήγαγεν!

¹ Ὁ Κωδινὸς καλεῖ τούτο «πάτον» ἀεβούλετο δὲ ὁ βασιλεὺς τὰς ὀρθομαρμαρώσεις καὶ τὸν πάτον ὅλον χρυτοῦν ποιῆσαι» Περὶ ἀγ. Σοφ. σ. 141. 19.

² Buchon, La Grèce cont. σ. 175.

ΦΡΑΓΚΙΚΑΙ ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

Αἱ ἐπὶ τοῦ Ναοῦ βραδύτερον προσεπιτεθεῖσαι φραγκικαὶ προσ-
θῆκαι, ἀτυχῶς μεγάλως ἐσωτερικῶς τε καὶ ἐξωτερικῶς τὸ ἀρχι-
κὸν κάλλος τοῦ ὡραίου Βυζαντιακοῦ τούτου οἰκοδομήματος παρέ-
βλαψαν καὶ τὴν ἀρχικὴν τοῦ Ναοῦ τούτου ἐλευθερίαν καὶ χάριν
περιεδέσμευσαν.

Αἱ ἐπὶ τοῦ Ναοῦ δὲ προσθῆκαι αὗται, περὶ ὧν ἤδη ἐν τοῖς οἰ-
κείοις τόποις εἴπομεν ὅτι αὗται εἰσιν ἔργα τῶν ἀρχαῖς τῆς γ' εὐ
ἐκατονταετηρίδος τὴν Μονὴν καταλαβόντων Σταυροφόρων, ἐν συν-
όψει εἰσὶν αὗται.

Ἐξωτερικῶς.

α') Ἀπασα ἡ πρὸς δυσμὰς τοῦ ναοῦ προσθήκη Α καὶ

β') Τὸ ἐπὶ τῆς ἀρκτικῆς πλευρᾶς ἀνεγερθὲν κωδωνοστάσιον (ιδεῖ
σ. 94).

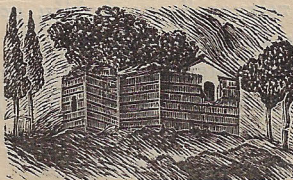
Ἐσωτερικῶς.

α') Ἡ ἐντεῖχσις τῆς ὑπὸ τὸν θόλον μεγάλης τοῦ κυρίως Ναοῦ
δυτικῆς ἀψίδος Ψ Ψ (ταύτην ἰδεῖ ἐν σ. 102).

β') Ἡ ἐντεῖχσις τῶν ἀψίδων Η Η ἐν τοῖς παρεκκλησίοις Ε Ε
καὶ Ζ Ζ.

καὶ γ') αἱ διάφοροι προσθῆκαι ἐπὶ τοῦ θόλου τοῦ Νάρθηκος¹.

¹ Ὡσαύτως φραγκικαὶ προσθῆκαι εἰσιν αἱ ἐπάλξεις καὶ οἱ πύργοι τοῦ ἀρ-
κτικοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου τῆς Μονῆς, ὡς καὶ τὰ ὀχυρόρυφα τόξα τῶν στύ-
λων τῆς μεσημβρινῆς αὐλῆς.

ΨΗΦΟΘΕΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ψηφοθετημάτων τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου, πρὸς μείζονα κατανόησιν τῆς τέχνης καὶ τῆς ἀξίας τούτων προτάσσομεν γενικὰ τινα, περὶ τῆς ὀνομασίας, ἱστορίας καὶ τῆς τέχνης τῶν ψηφοθετημάτων.

Ὀνομασία.

Ψηφοθέτημα ἢ ἔργον μουσειακόν, ἐν τῇ γενικωτέρᾳ τῆς λέξεως σημασίᾳ καλεῖται πᾶν ἔργον, πᾶσα εἰκὼν ἢ κόσμημα, ἐκ διαφόρων λίθων ποικίλλου μεγέθους, σχήματος, καὶ χρώματος συνιστάμενον, ἐν δὲ τῇ στενωτέρᾳ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ, περὶ ἧς ἐνταῦθα καὶ κυρίως πρόκειται, ψηφοθέτημα καλοῦμεν τὸ ἐκ τῆς συνθέσεως ποικίλλου μὲν χρώματος, ἴσου ὁμως μεγέθους τετραγωνικῶν μικρῶν λιθαρίων καὶ ὁμῶς συνιστάμενον ἔργον· καὶ τὸ μὲν ἔργον καλεῖται *ψηφοθέτημα* (=ψηφίδας τιθέναι) *ψηφολόγημα*, *ψηφωτόν*, *ψηφολογητόν*, *ψήφωις*, *μουσεῖον*¹ ἢ *μουσίον*², *μουσίωμα*, *μουσίωσις*, ἔργον μουσειακόν, ἔργον ἢ εἰκόνες μουσούστικτοι³, *μουσώσις*⁴ καὶ μεταγενεστέρως *μουζάκιον*⁵, ἢ τέχνη καλεῖται *ψηφωτική*, *ψηφοφολογία*, *μουσειωτική* καὶ *μούσαρον* (*ars musivaria*)⁶ ὁ τεχνίτης ψηφοθέ-

¹ Κωδ. Περί τῆς ἀγ. Σοφίας σ. 144, 17.

² «Τὸ τῶν ψηφίδων ποίημα» Ζωναρ. ἐν λέξει μουσίον.

³ Κωδ. Περί τῆς ἀγ. Σοφίας. σ. 147. 13.

⁴ Ducange. opus musivo interstinctus vel pictus.

⁵ «Exornatio per opus musivum». (Ἐρρ. Στεφ.)

⁶ Ὑποδήματα μουζάκια = musivis pictos. Κωδινού τοῦ Κουροπ. Περί τῶν ὀφφικιαλίων. κεφ γ', σ. 13, 14' σ. 226.

Κηρύκι Bayet. L'art Buch. 225.
3' Georgina mit Decat. 225.
ein 1169.

της, ψηφοδέτης (ἴσως ἀντὶ τοῦ ψηφοθέτης), ψηφωτής (tessellator, tessellarius) καὶ ψηφοποιός (κυρίως ὁ ποιῶν τὰς ψηφίδας), μουσειωτής, μουσωτής (musivarius) καὶ μουσιάτωρ¹ (musivi artifex). τὰ δὲ λιθάρια καλοῦνται ψηφίον, ψηφίς², μουσίον καὶ κοινῶς ψηφί³, τὰ δὲ ῥήματα εἰσι ψηφοθετεῖν, ψηφοῦν, ψηφολογεῖν (tessellare) καὶ μουσιοῦν⁴ (musivo adornare). ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ δὲ μουσεῖον ἢ μουσίον, παράγεται τὸ λατινικὸν «opus musivum,» καὶ ἐκ ταύτης, τὸ γαλλικὸν «mosaïque, τὸ γερμανικὸν «mosaik» καὶ τὸ ἰταλικὸν «mosaico», ἐξ ὧν ἐσφαλμένως οἱ πλεῖστοι τῶν καθ' ἡμᾶς μεταφράζουσι μωσαϊκὸν ἢ μοσαϊκόν⁵.

Τὰ ψηφοθετήματα δὲ ἐκ τοῦ διαφόρου αὐτῶν χρωματισμοῦ, τοῦ σχήματος, καὶ τῆς διαθέσεως τῶν ψηφίδων, διαιροῦνται εἰς τέσσαρα καὶ καλοῦνται, «opus tessellatum» «opus sectile» «opus vermiculatum» καὶ «opus Alexandrinum». Καὶ «opus tessellatum» καλεῖται τὸ ψηφοθέτημα ὅταν συνίσταται ἐκ ποικίλου χρώματος, ἴσων ὅμως τετραγωνικῶν ψηφίδων, «opus sectile» ὅταν τοῦτο συνίσταται ἐκ πλακῶν ἢ ψηφίδων διαφόρου μέν, πλὴν κανονικοῦ καὶ γεωμετρικοῦ σχήματος, καὶ «opus verniculatum» ὅταν αἱ ψηφίδες δὲν τίθενται παραλλήλως, ἀλλ' ὡς σκώληκες (vermes) παρακολουθοῦσι τὰς γραμμὰς καὶ τὸ χρῶμα τοῦ

¹ Ducange. «τὴν τοῦ μουσάρου τέχνην ἐπιστάμενος.»

Οὕτως ἐν ταῖς μουσειακοῖς ἔργοις τῆς ἐν Βηθλεὲμ Ἐκκλησίας ἀναγινώσκουμεν «† ἐτελειώθη τὸ παρὸν ἔργον διὰ χειρὸς Ἐφραίμ μοναχ. ἱστοριογράφου ΜΟΥΣΙΑΤΟΡΟΣ ἐπὶ τῆς βασιλείας Μανουὴλ μεγάλου βασιλέως Πορφυρογεννήτου τοῦ Κομνηνοῦ, καὶ ἐπὶ τὰς ἡμέρας τοῦ μεγάλου Ῥηγὸς τῶν Ἱεροσολύμων κυρίου Ἀμμόρι, καὶ τοῦ τῆς ἀγίας Βηθλεὲμ ἀγιοτάτου ἐπισκόπου Κυροῦ Ῥαοῦλ ἔτ[ε]ι Α. (Κ) (ΣΤ) ΧΟΖ. Ἰνδικτιόν. Β'. Ἰδὲ Βενιαμὴν Ἰωαννίδου. Προσκυνητάριον τῆς ἀγίας Γῆς. Ἐν Ἱεροσολ. 1877 σ. 305.

² «Χρυσασυγαὶ ψηφίδες, χρυσαὶ ψηφίδες, ψηφίδες ἐχρυσωμέναι, μουσουργικαὶ ψηφίδες». Ducange. Καὶ ὁ Προκόπιος, «ἐναθρόνεται δὲ ταῖς γραφαῖς ἡ ὁροφή πᾶσα οὐ τῷ κηρῷ ἐνταχέντι τε καὶ διαχυθέντι ἐνταῦθα παγεῖσα, ἀλλ' ἑναρμωσθεῖσα ψηφίσιν λεπταῖς τε καὶ χρώμασιν ὠραῖσμέναις παντοδαπαῖς.» Περὶ τῶν κτισ. σ. 204. «Ψῆφα» δὲ ἐλέγετο ἐν Βυζαντίῳ ὁ τόπος «ἐνθα ψηφίδας ἔθος ἦν πωλεῖν.» Κωδ. περὶ κτισμ. Κωνστ. σ. 88, 17.

³ Νικοδήμου Πηδάλιον ἔκδ. 1886. σ. 257, σημ. 6.

⁴ «Εἴθ' οὕτως ἐμουσίωσαν καὶ ὀρθομαρμύρωσαν αὐτόν.» Κωδ. Περὶ τῆς ἀγ. Σοφ. σ. 141. 7 καὶ σ. 144. 7 «ἀπῆρασι ταῦτα ταχέως πρὸς τὸ μουσιῶσαι.

⁵ Ἰδὲ Λεξ. Σακελλαρίου, ἐν λέξει ψηφοποιός, ψηφοθέτης, ψηφολόγημα κλ.

παρισταμένου ἀντικειμένου. Τὸ «opus tessellatum» δὲ καὶ τὸ «opus sectile» καλεῖται κατὰ τινὰς καὶ «opus Alexandrinum», ὅταν τὸ μουσειακὸν ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους, συνίσταται ἐκ δύο μόνον χρωμάτων¹.

Τὰ μουσειακὰ τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου, ἅτινα μέλλομεν νὰ περιγράψωμεν, ἀνήκουσιν εἰς τὰ «opus tessellatum», ἥτοι εἰς τὰ ἐκ διαφόρου μὲν χρώματος, πλὴν ἐξ ἴσων τετραγωνικῶν ψηφίδων συνιστάμενα ψηφοθετήματα.

Ἱστορία τοῦ ψηφοθετήματος.

Οἱ Ῥωμαῖοι, ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἤδη λαὼν τὸ ψηφοθέτημα παραλαβόντες² καὶ κατ' ἴδιον ὅλως· τρόπον τοῦτο τελειοποιήσαντες, κυρίως χρῆσιν τούτου ἐποιοῦντο πρὸς διακόσμησιν τοῦ ἐδάφους³, ἐξ οὗ οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ πρῶτοι τοῦτο παρέλαβον καὶ μετεχειρίσθησαν πρὸς καθωράϊσιν τῶν τοίχων τῆς ἐκκλησίας καὶ πρὸς παράστασιν τῶν διαφόρων ἀγίων· ἡ τέχνη δ' αὕτη ταχέως τοσοῦτω προσφιλεῖς αὐτοῖς ἐγένετο, ὥστε ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ διάδοσιν ταύτης διὰ νόμου ἀπήλλαξεν τοὺς ἐξασκοῦντας τὴν τέχνην ταύτην, τοῦ προσωπικοῦ δημοτικοῦ φόρου⁴.

¹ Περὶ τῶν διαφόρων γνωμῶν καὶ ὀνομασιῶν τούτων ἰδὲ Kraus. Real. Encykl. der Christ. Alterth. ἐν λέξει Mosaik. Rich. Illustristes Vörterb. ἐν λέξει Musivum καὶ Pavimentum. Ciampini, Vet. Mon. I. 78. Labarte, Arts industr. II. 334.

² «Λιθόστρωτον» Ἑσθ. ἥρ. α', 6.

³ Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἰταλίας εὑρηνται τοιαῦτα ἐψηφωμένα ἐδάφη, ὧν τὸ ἄριστον τὸ ἐν Πομπηΐᾳ εὑρεθέν, εἰκονίζον τὴν μάχην τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, καὶ ὅπερ νῦν φυλάσσεται ἐν τῷ ἐν Νεαπόλει ἀρχαιολογικῷ μουσεῖῳ· εἰκόνα τούτου ἰδὲ Overbeck. Pompeii. Τόμ. II, σ. 224. Ἐν Ἑλλάδι δὲ τοιαῦτα ἐδάφη εὑρηνται ἐν τῷ Ἀθῆναις Ἀνακτορικῷ κήπῳ, πλεῖστα ἔξωθεν τούτου ἐν τῷ χώρῳ τῶν Ὀλυμπίων, ἕτερον παρὰ τὸν ἐν τῷ Βατραχονησίῳ ναὸν τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος (Ἰδὲ Ἑβδόμ. 1885, σ. 378. α' Ὁ Σταυρωμένος Πέτρος). Ἐξωθεν τοῦ ἐν Πατησίου ναοῦ τοῦ Ἀγίου Λουκά, ἕτερον ἐν τῷ χώρῳ τῆς Μεγάλης Παναγίας ἐν τῇ καίσει ἁγορᾷ, καὶ ἕτερον ἐν ἰδιωτικῷ οἴκῳ παρὰ τὸν Ἱππειον Κολωνόν κτλ. Ὡσαύτως λαμπρὰ τοιαῦτα μεμυσσωμένα ἐδάφη εὑρηνται ἐν Σπάρτῃ, ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἄλλα ῥοῦ.

⁴ Leg 2 Codex Theodosian. De excus. artific.